

9765

A MŰLT MAGYAR-TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ
SZABADVÁRY FERENC

178932

PACZOLAY GYULA

DUKA TIVADAR

MTAK

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

017889

Megjelent
a Magyar Tudományos Akadémia
támogatásával

ISBN 963 05 7500 0

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19–35.

Első magyar nyelvű kiadás: 1998

© Paczolay Gyula, 1998

Minden jog fenntartva,
beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

M. TUD. AKADEMIA KÖNYVTÁRA
Könyvleltár 4474/19 9.8...

TARTALOM

Bevezetés	7
Származása, családja	12
Gyermekkor, iskolák (1825–1848)	15
Kossuth minisztériumában, a szabadságharcban,	
Nyugaton (1848–1850)	20
Angliai tanulmányok (1850–1853)	31
A Bengáliai Hadsereg törzssorvosa (1854–1874)	40
Aktív nyugdíjas évek (1874–1908)	64
Bibliográfia	117
Biográfia	117
Duka Tivadar fontosabb írásai	118
Történelem	118
Orvostudomány	119
Kőrösi Csoma Sándorról	121
Természettudomány	123
Nyelvészet, irodalom, vallás	124
Tudósok, tudományos konferenciák	125
Ismeretterjesztő írások	126
Írások Duka Tivadarról	128
Theodore Duka (English summary)	133

Duka Tivadar élete a tudomány és – mondhatjuk – három haza szolgálatában a fáradhatatlan, sokoldalú és eredményes emberi tevékenység példája lehet. Az 1848–1849-es szabadságharcban bátorságáért kitüntetett parancsőrtszjtje volt Görgey Artúr tábornoknak. A fegyverletétel után Szilézián és Franciaországon át Angliába ment, ahol orvosi diplomát szerzett. Ezt követően húszéves indiai szolgálatot vállalt. A Brit Bengáliai Hadsereg civil szolgálatot teljesítő törzsorvosaként kórházat alapított, közegészségügyi felügyelői feladatokat látott el, s közben összegyűjtötte mindazt, ami akkor Kőrösi Csoma Sándorra vonatkozóan megtalálható volt. 1874-ben, nyugdíjba vonulása után családjával Londonban telepe-

dett le. Fő műve – 30 éves kutatómunka eredménye – az 1885-ben angolul, majd magyarul is kiadott, Kőrösi Csoma Sándor életét és munkásságát bemutató könyv Csetri Elek megállapítása szerint a Csoma-kutatás alapvető forrása. Emellett ismeretes emlékirata a szabadságharc téli hadjárataról és a világosi fegyverletételről, de írt orvosi és orvostörténeti témákról, nyelvészeti kérdésekről is. Angol és magyar lapokban rendszeresen jelentek meg nekrológjai magyar, angol és indiai tudósokról, de írásai között találunk régiségekről szólókat, színvonalas ismeretterjesztő cikkeket és a napi eseményekhez kapcsolódó magyar és angol olvasói leveleket is.

Több tudományos társaság, így a Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland és a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt. Gyakran látogatott haza Magyarországra, s jelentős társadalmi és tudományszervező tevékenységet fejtett ki. Magyar tudoso-

kat javasolt brit tudományos társaságok tagjának, brit és indiai tudósokat az MTA-nak és a Királyi Magyar Orvostudományi Társaságnak. Megkapta a Vaskoronarendet és – Semmelweis munkásságának angliai és indiai népszerűsítéséért – az ezüst Semmelweis-emlékérmét, tiszteletbeli doktorrává választotta a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem. 1908-ban halt meg Dél-Angliában, Bournemouthban. Sajnos nevét és gazdag tevékenységét ma már jórészt csak a Kőrösi Csoma-kutatók ismerik.

A Duka Tivadarról szóló írások közül a múlt századi cikkek többsége valamelyik hazalátogatása alkalmából jelent meg, például Az Ország Tükrében, a Vasárnapi Újságban, a Protestáns Új Képes Naptárban. A halála utáni írások közül elsőként barátja, Stein Aurél magyarul és angolul is megjelent, alapos, a Duka-család segítségével 1913-ban, Kasmírban írt akadémiai emlékbeszédét kell meg-

említeni, amelyik főleg Kőrösi Csoma Sándorra vonatkozó kutatásait ismer-teti. Érthetően ugyanez volt a Cso-ma-kutató Terjék József 1976-ban, a Csoma-jubileum alkalmából megjelent összefoglalásának legfontosabb szem-pontja is. Vida Mária orvostörténész 1972-ben kiadott angol nyelvű, majd 1978-ban rövidítve magyarul megje-lent írása emellett különös figyelmet fordít Duka orvosi és orvostörténeti tevékenységére, például a régi indiai orvostudományra vonatkozóan, de nem közli, hogy első indiai állomás-helyén, Comillában kórházat alapított, s nem említi angol nyelvű orvosi cik-keinek többségét sem. Indiában Duka halálának 50. évfordulóján egy rövid életrajz és méltatás jelent meg Bern-dorfer Alfréd tollából. Duka fonto-sabb magyar nyelvű munkáinak cím-jegyzéke (1892-ig) megtalálható a Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái II. kötetében, a későbbi ada-tok Gulyás Pál új sorozatában a VI.

kötetben. Ezeket fontos, főleg külföldi adatokkal egészíti ki Duka 1899-ben lezárt, kéziratban levő publikáció-jegyzéke, s fontos adatokat tartalmaz két, nemrég előkerült önéletrajza is. Képét, amelyen a Bengáliai Hadsereg orvos századosi egyenruháját viseli, valamint a bournemouthi sírjáról ké-szült felvételt az Élet és Tudomány 1987 márciusában, illetve 1989 áprili-sában közölte. Klapka Györggyel való kapcsolatával és részére a téli hadjá-ratról londoni emigrációjában készí-tett összefoglalásával Kosáry Domo-kos foglalkozott, a világosi fegyverle-tételre vonatkozó visszaemlékezését 1992-ben Pelyach István publikálta.

Az első Duka Görögországból, feltehetően a 12. század végén, királyi kíséret tagjaként került Magyarországra, az első írásos emlék a Váradi Regestrum 1214-ben kelt 96. (322) számú okirata, amely egy „pristaldus Duca”-t (hites tanút) említ. II. Endre Sáros és Zemplén vármegyében udvari embereinek birtokokat adományozott, ekkor létesült Dukafalva is a Tapoly felső völgyében. A tatárjárás után, feltehetően csak a 14. század végén tértek vissza Makedóniából vagy Epirusból a Dukák, s Duka Fülöp 1408-ban új adománylevelet is nyert. A család egyik ága Dukaházán, Zemplén megyében, a másik Dukafalván, Sáros megyében telepedett le. 1490-ben Duka György volt Sáros megye alispánja és Sáros vár kapitá-

nya. A távolabbi rokonságba tartozott Duka Péter táborszernagy (Eszék 1756 – Bécs 1822), aki az osztrák hadsereg Duka ezredének parancsnoka, a Temesi Bánság parancsnoka, majd 1815-től az államtanács tagja volt.

A Duka család nemesi címerén, a pajzs talpán zöld gyepen kivont kard fekszik. Efölött arany mező közepén sisakos emberfej, tőle jobbra nyíl, balra íj. Sisakdísz: cölöpösen kiemelkedő vörös mezű kar, nyilat tartva. Foszladék jobbról: ezüst-vörös, balról arany-kék. (1578)

Duka Tivadar édesapja dukafalvi és kucsini Duka Ferenc (1794–1871), evangélikus vallású kisbirtokos, „hét-szilvafás” nemes volt, jogi végzettséggel, de azt nem gyakorolta. Később Dukafalváról felesége közeli, Zemplén megyei, pelejtei birtokára költözött át. Édesanyja Szeghy Johanna (1803–1863) a tapoly-bisztrai Szeghy Ferenc lánya volt. Hét gyermekük született, Tivadar volt a legidősebb.

Egyik öccse, Ferenc (1832–1914) szintén honvédtiszt volt a szabadságharcban, 1878-tól a Függetlenségi Párt képviselője, majd Brassóba, később Budapestre került. Duka Tivadar vele tartotta a legszorosabb kapcsolatot, neki írta a halála előtti napon utolsó levelét is.

GYERMEKKOR, ISKOLÁK (1825–1848)

Duka Tivadar Dukafalván, az Eperjestől, Sáros vármegye székhelyétől körülbelül 20 km-re északra levő kis faluban született. Posta és templom is csak a szomszédos Kükemezőn volt. A családi birtokot a Duka testvérek 1895 után a kükemezei evangélikus egyházközségnek adományozták. Családi feljegyzések szerint Duka Tivadar születési dátuma 1825. június 22. Egyik önéletrajzi írása szerint „22-én vagy a körül” (on or about the 22nd June) látta meg a napvilágot. Egyes forrásokban előfordul 24-e és 25-e is.

A Dukafalván töltött évek után, hétéves korában, 1833-ban az *eperjesi Evangélikus Kollégiumba* kerül. Az iskola elődjét 1551-ben alapították, 1567-ben már gimnázium volt. 1827-ben Magyar Társaság alakult a diákok magyar nyelv-

vi ismereteinek fejlesztésére, amire akkor az iskolában lehetőség nem volt. 1830–31-ben Greguss Mihály a magyar történelmet és statisztikát már magyarul adta elő, s 1834-ben az iskola hivatalos nyelve is a magyar lett.

Duka Eperjesen a donatista classisban Klein György, a grammatikai osztályban – mint novicius, majd veteranus – Benczur József tanítványa volt. 1833-tól 1836-ig tagja volt a Magyar Társaságnak.

Az 1836–37. és az 1837–38. tanévben a *sárospataki Református Kollégium* diákja. Sárospatakon – Debrecen is megelőzve – elsőként tértek át a magyar nyelvű oktatásra. Gyakorlati nevelés folyt, mindenekelőtt politikusokat képeztek. 1832-ben Szemere Bertalan kezdeményezésére alakult meg az Ifjú Egylet. Duka Vágó József keze alatt lett superior syntaxista, majd Bakó Balázs tanítványa a rhetorica classisban. Itt a tabellák és információk őrzik a nevét, és azt is felje-

gyezték, hogy eminens tanuló volt. Neve ott van a kollégium nagy tanítványait felsoroló, az iskola 425 éves fennállása alkalmából 1956-ban leleplezett emléktáblán.

1838-ban visszakerült *Eperjesre*, ahol Krajzel András tanította a rhetorica classisban. A bölcseletet a Jénában tanult, 1847-től akadémiai levelező tag Vandrák Andrástól, a jogot pedig Csupka Andrástól tanulta. Csupka a sárospataki Kövy Sándorhoz hasonlóan a gyakorlati oktatás híve volt, diákjaiból szintén „megyét” (Tárca vm.) szervezett, amelynek kezei között a diákok szónoklati, tárgyalási, vitatkozási gyakorlatot szereztek. Diáktársa, sőt szobatársa volt Haán Lajos, aki később önkéntes nemzetőr, a függetlenségi nyilatkozat szlovákra fordítója, békéscsabai evangélikus lelkész, történész, akadémiai levelező tag lett. Iskolatársa volt Görgey István és Görgey Kornél is. Feljegyezték, hogy Duka Tivadar jó tanul-

mányi eredményéért Roskoványi- és Roth Johanna-ösztöndíjban részesült. Vandrák Andrástól hallott először Kőrösi Csoma Sándorról, amikor gyűjtöttek munkássága támogatására. Ez felkeltette érdeklődését India és az indiai vallások, a buddhizmus és a brahmanizmus iránt is.

Tizenkilenc éves korában, 1844-ben Eördögh Károly eperjesi ügyvédhez, Forgách István uradalmának jogászához szegődött két év gyakorlatra, ugyanakkor a kerületi tábla felesküdtött jurátusa (joggyakornoka) Jób táblai ügyvéd mellett, s a megye tiszteletbeli esküdtje. 1845-ben ismerkedett meg a vashámorokkal foglalkozó Trangous Lajos nyugdíjazott kapitánnyal, aki fél karját a napóleoni háborúk idején, az 1813. évi drezdai csatában elvesztette.

1846 tavaszán *Pestre* megy, ahol Hubay József királyi személynöki ítélmester mellett királyi táblai jurátus, s egyetemi előadásokat hallgat. Kar-

lovszky Zsigmond ügyvédi irodájában fejezi be a joggyakorlatot, ahol Pákh Alberttel és Görgey Istvánnal dolgozott együtt. Közben az egyetemen „kitűnő calculussal” levizsgázik és ügyvédi oklevelet szerez.

1846 őszén Gräfenbergbe utazik Trangous Lajos kapitánnyal, aki az ottani gyógyüdülőben kezelte magát, majd a telet Freiwaldauban töltötték. Az *Életképek* 1846. november 14-i száma közli Kucsini Tivadar néven írt, 1846. október 31-én kelt beszámolóját a gräfenbergi tapasztalatokról. Ott találkozott karácsonykor gróf Széchenyi Istvánnal és családjával, az obi-ugor nyelvrokonainktól visszatérő Reguly Antallal, s annak barátjával, Kunik Ernővel, a szentpétervári akadémia tagjával. Közben ellátogatott Bécsbe is.

Visszajövele után, minthogy nem vonzotta az ügyvédi pálya, hazautazott a szüleihez, s csak 1848 tavaszán tért vissza Budára.

KOSSUTH MINISZTERIUMÁBAN,
A SZABADSÁGHARCBA, NYUGATON
(1848–1850)

Az 1848. februári párizsi, és az azt követő bécsi forradalmi események után megalakult alkotmányos magyar kormányban Kossuth Lajos lett a pénzügyminiszter, aki Trangous Lajos kapitányt a minisztérium Bányászati Osztályának vezetésével bízta meg. Trangous viszont 1848 májusában magához hívta Dukát titkárnak, aki nála is lakott a Várban. A hivatalnokélet azonban nem tartott sokáig.

Amikor megkezdődött a nemzetőrség szervezése, a hívó szóra Duka Tivadar is jelentkezett közvitéztként a várbeli 2. Nemzetőr Századba. Győrön át a Pozsony melletti Pándorfaluba (Parndorf), onnan a lipótvári erődbe vonultak, majd az október 30-i schwechati csatát követően az akkor Pozsonyban tartózkodó Görgey Artúr

tábornok főhadiszállására rendelték, hadnaggyá léptették elő és parancsőrtisztté nevezték ki. Ezzel kapcsolatban érdemes idézni egy későbbi krónikás visszaemlékezését:

„Szigorúbb és pontosabb katonai szolgálatot képzelni sem lehet, mint amelyet Görgey követelt. Hadsegédeknek és parancsőrtisztjeinek éjjel-nappal talpon kellett lenniük, s a legördöklőbb csaták zajában is ott járniuk a fővezér nyomában, hogy parancsait bármely percben átvehessék, s a csapatok tudomására juttassák. Kempelelen Károly, Duka Tivadar és Rochlitz Kálmán voltak a fővezér legkedveltebb segéd tisztjei.”

Az 1848. december 14-i osztrák támadás után Dukát mint parancsőrtisztet az egységekhez küldték, ahonnan 17-én tért vissza az akkorra már Győrben berendezett főhadiszállásra. Karácsony napján indultak el Pest felé, közben több kisebb-nagyobb ütközetbe keveredtek. A főhadiszállás

Promontorra került. Duka itt jelen volt akkor, amikor gróf Batthyány Lajos, Lonovics József csanádi püspök és gróf Cziráky Antal bíró, államminiszter a magyar parlament küldötteként átmentek Windischgrätz főhadiszállására béketárgyalásra.

1849. január 1-jén Görgey Feldunai Hadteste, a későbbi 7. Hadtest körülből 15 ezer emberrel megérkezett Pestre a félig kész Lánchídon át. Harmadikán megkezdődött a híres visszavonulás Vácon át a Felvidékre, hogy elvonják az osztrákok főerejét a Debrecenbe költözött kormánytól. 1849. január 9-én Duka főhadnagyi kinevezést kap. A hadtest részt vesz a kassai, kápolnai, isaszegi, nagysálói és a komáromi ütközetben. Duka 1849. április 26-i komáromi csatában tanúsított bátorságáért a helyszínen 3. osztályú katonai érdemjelet kapott, s ezt napiparancsban is megemlítették. Talán itt is érdemes idézni a krónikást:

„Amint Duka Tivadar a Komáromból egy magaslat elfoglalására kiindult két honvédszászlóalj az erős ellenséges ágyútűzben ingadozni látta, nem várva parancsot, a legsűrűbb golyózáporban előre lovagolt s ott a két zászlóalj szeme láttára nyugodtan megállt. Példája megszégyenítette a visszavonulókat, de biztatást is jelentett nekik. A fővezérnek csak rá kellett mutatni a dombtetőn a golyózáporban álló lovasra.”

Duka később Klapka György kérésére Londonban, 1850-ben írt egy visszaemlékezést az 1848 decembere és 1849 februárja közti téli hadjáratról. Ebben kiemeli azt a szívélyes viszonyt, amely kezdetben Görgey és Kossuth között fennállt. Kosáry Domokos megállapítása szerint higgadt modorban, pontosan írta le a történeteket, s a már máshonnan ismert események leírása mellett több új részlettel és személyes megfigyeléssel szolgált.

Részt vett május 20-án az osztrák kézben levő budai Vár felderítésében, az ostrom előtti éjjel ő vezette a huszár és gyalogos szakaszt, amely a Városmajor felőli oldalon a létrákkal megrakott szekereket a falakhoz kísérte, s részt vett a másnapi ostromban is. Bátor magatartásáért június 26-án századosná léptetik elő a 124. zászlóalj állományában, változatlanul Görgey tábornok parancsőrtisztjeként.

1849. augusztus 10-én ő kísérte el Görgey tábornokot, aki Kossuth hívására az aradi erődbe ment Dembiński temesvári csatavesztésének következményeit megbeszélni. Itt döntötték el, hogy a kormány Törökországba megy, a legfőbb katonai és polgári hatalmat pedig Görgey veszi át. Kossuth 1849. augusztus 11-i kiáltványában – a későbbi viddini levélben írtakkal ellentétben – ezt olvassuk: „A szerencsétlen harcok után ... nincs több remény, hogy az egyesült osztrák és

orosz nagyhatalmasságok ellen az önvédelem harcát siker reményével folytathassuk.”

Londonban Duka megírta a világo si fegyverletételről szóló emlékezését is. Ebben megemlíti, hogy azon a haditanácsülésen, amelyen az oroszok előtti feltétel nélküli fegyverletételt elhatározták, Görgey nem volt jelen. Elmondja: „A tábornok felszólított minden tisztet, s általuk a legénységet is, hogy aki a fegyverletételbe beleegyezni nem akar, az társaival fegyveres kézzel, s ágyúval is, ha kívánja, vegye útját amerre a legjobbnak hiszi, s senki egy szót, egy betűt nem szólott. ... Senkinek esze ágába sem juthatott akkor, hogy Görgeyt árulással vádolja, vagy hogy azt valaki tenni fogná”.

Görgey levelét gróf Schidegg Kálmán százados parancsőrtiszt három tiszt kíséretében vitte át az orosz parancsnokhoz. Az augusztus 13-i világo si fegyverletétel után az akkor már kissé gyengélkedő Duka azt az uta-

sítást kapta, hogy kövesse Görgeyt Nagyváradra, az orosz főhadiszállásra. Emlékiratában többek között leírja, hogy az oroszok barátkoztak a magyar tisztekkel, a tábornokok Rüdigernél vacsoráztak, és azt is: „Amint lefegyverzett katonáink Szőlősről Borosjenő felé mentek, az oláhság által a falukban megtámadtattak, több agyonveretett, s csak szétküldött kozák patruillok voltak képesek a vérengzést megállítani.” (Hasonló tapasztalatai voltak Major István tüzérhadnagynak is.)

Nagyváradon augusztus 23-án elbúcsúzik Görgeytől, aki adott neki 50 dukátot, s egy tanácsot, menjen Nyugatra és legyen orvos, amihez korábban is lett volna kedve. Augusztus 24-én, betegen, útlevéllel, amelyet Paszkevics utasítására az osztrák hatóságok állítottak ki, eljutott Pestre, ahol jelentkeznie kellett. Pichler báró őrnagyhoz került, aki korábban Görgey foglya volt, s hálás volt Dukának. Út-

levelét érvényesítette Gräfenbergbe, s azt tanácsolta neki, betegen ne maradjon Pesten. Mehetett volna Komáromba, de nem akarta betegen nehezíteni az akkor még kitartó védők helyzetét. Így tovább ment Pozsonyba, ahol – minthogy az útlevelébe be volt írva, hogy volt honvédtiszt – letartóztatták. Éppen ilyen fickókat keresünk – mondta az „illetékes közeg”. Duka követelte, hogy magasabb beosztású tiszt elé kerüljön. Szerencsére Benedek tábornokhoz vitték, aki egykor a Duka-ezredben szolgált és a családot is ismerte. Ő egy olyan útlevelet állíttatott ki neki hat hónapra, amelyben már nem volt feltüntetve, hogy a tulajdonosa volt honvédtiszt, és elengedte. Pozsonyból Gräfenbergbe ment, ahol felgyógyult, s régi barátai-val, Mocsáry Lajossal és báró Lo Presti Árpád őrnaggal is találkozott.

Gräfenbergben Blažek mesternél megtanulta a könyvkötést, azzal a meggondolással, hogy „ezen kézi mun-

ka talán mindennapi kenyerének megszerzésére is szolgálhatna az idegenben". Elkezdett egyedül angolul tanulni. Megtanulta például Oliver Goldsmith orvosdoktor 1766-ban írt, egy angol lelkészcsaládról szóló, Vicar of Wakefield című regényének első fejezetét.

1850 februárjában, útlevele lejárta előtt édesapja egy németül, a cenzúrára való tekintettel virágnyelven írt levelében figyelmeztette, hogy öccsét is elvitték katonának, s azt tanácsolta, hogy „üzleti ügyeit Lipcsében és nyugatabbra” próbálja intézni. Házigazdája, Blažek könyvkötő kiváltott a maga számára egy ötnapos útlevelet a poroszországi Breslauba, s napkelte előtt átkísérte Dukát a határon. Zavar-talanul eljutottak Neissébe, ahonnan Duka vonattal ment tovább Breslauba, majd Drezdába. Szerencséjére a vasár-napi kirándulóvonattal utazott, amelynek utasait nem ellenőrizték. Egy hétig tartózkodott itt, de miután a

rendőrség már kihallgatta a szállás-adónőjét, Kruspér asszonyt, mert feltűnt nekik, hogy a szokásosnál több élelmiszert vásárolt, Uckermann bárónő, Duka barátjának és bajtársának, Lo Presti Árpádnak a húga Pirnába szöktette. Itt a birtokán, egy malomban Schwarz von Eckenstein úrként néhány hetet töltött. Közben Uckermanné a francia nagykövettől szerzett neki egy francia útlevelet. (Duka beszélt franciául is.) Ezzel a Dresden–Leipzig–Hannover–Köln útvonalon 1850 márciusának harmadik hetében Párizsba érkezett.

Duka Párizsban találkozott és kötött barátságot gróf Andrássy Gyulával, gróf Batthyány Kázmérral, gróf Teleki Lászlóval, Szemere Bertalannal. Ott volt már egykori tisztársa, gróf Schidegg Kálmán, Szalay László, Türr István és Klapka György is, akik valamennyien szívesen látták. A párizsi egyetemen szeretett volna orvosi tanulmányokat folytatni, Orfila dékán

azonban az osztrák követség ajánlásától tette függővé a felvételt, hiába beszélt Duka ügyében gróf Teleki László még Lamorcière miniszterrel is. Közben Magyarországra is eljutott Párizsba érkezésének a híre. A Hölgyfutár 1850. április 16-i számában – kissé gúnyos hangnemben (csak így lehetett a hírt közölni?) – azt írja, hogy „Duka Tódor kapitány, Görgey volt segéde Parisban orvossá akarja magát képezni”, megjegyezve, hogy „e veszélytelenebb foglalkozáshoz talán több szerencséje lesz”.

Párizsban felmerült – egy amerikás magyar révén – philadelphiai orvosi tanulmányok lehetősége is, de végeredményben Duka segítette ki megbetegedett „meghívóját”, hogy haza tudjon utazni. Így Türr Istvánnal együtt április 19-én Le Havre-ból Southamptonba, onnan pedig Londonba ment.

ANGLIAI TANULMÁNYOK (1850–1853)

A brit fővárosban akkor – a magyarok mellett – számos francia, lengyel, olasz és orosz emigráns is menedéket talált. Duka azt tapasztalta, hogy Angliában a rendőrök nem zaklatják a külföldieket, és a polgári szabadságjogok nemcsak papíron léteznek. Barátai tanácsára beiratkozott a Birkbeck Institution (Chancery Lane) nyelvtanfolyamára, ahol 1850 májusától az év végéig tanult. Tanára Dr. Smart volt, s mint írja, főleg a beszédművészetet (az elocutionst) tanulta. Szeptemberre már annyira megtanult angolul, hogy ugyanott – fizetés nélkül – németet és franciát tanított.

Az év nyarán Klapka György részére megírta a már említett visszaemlékezéseit a szabadságharc téli hadjáratáról (ezt az írást augusztus 13-án zárta le) és a világosi fegyverletételről.

1850. október 16-án a London Mechanics' Institution estélyén Planché „A Frenchman's Troubles” című munkájából olvasott fel. Ugyanott december 21-én „A torna szerepe az ifjúság nevelésében” címmel angolul tartott előadást.

Az anyakönyv adatai szerint 1851. február 5-én iratkozott be orvostanhallgatónak a Sir Benjamin Brodie által alapított londoni Szent György Klinikára. A neve mellett a felvételi lapon a fizetés rovatban megjegyzés: „majd akkor fizet, ha tud”. Tanárai nagy szeretettel fogadták – különösen George Pollock, az anatómia egyik előadója –, amiért Klapka György, a magyar emigránsok vezetője külön köszönőlevelet írt az egyetemnek. Egy ideig gróf Andrássy Gyulával egy házban lakott a Brooke Street 13 alatt, Mazzini is erre a címre írta neki egyik levelét.

Duka elhatározta, hogy minden energiáját a tanulásra fordítja, nem kereste magyar barátai társaságát

sem. Nem vette igénybe a magyar emigránsok segélyalapját; főleg német és francia nyelvórákból, valamint a Georgii tanár gyógytornász segédjeként kapott összegekből tartotta fenn magát. Rónay Jácint, aki a szabadságharcban tábori lelkész volt, s szintén Londonba menekült, azt írja emlékiratában: „Látom koronként az orvostanuló Duka Theodor honvéd századost, ... szorgalmasan tanul, hogy élte célját, az orvos tudori oklevelet nyerje és meg vagyok győződve, hogy e téren biztosítani fogja jövőjét”. Feljegyezték azt is, hogy diáktársainak és azok családjainak szívesen látott vendége volt.

„Az emigráció dolgaiba nem igen avatkozhattam, hacsak tanulmányaimban csorbát nem ejtek” – írja egyik levelében, de 1851. október 29-én és 30-án a többi magyar emigránssal együtt üdvözli a Londonba érkező Kossuth Lajost. Aláírta a Batthyány Kázmér és Szemere Bertalan Kossuth-

ellenes cikkével szembeni 1852. február 19-én kelt tiltakozást. Később több munkáját elküldte Kossuthnak, ezek Kossuth könyvtárából kerültek az OSZK-ba. Kiss Miklós, egykori honvéd ezredes Kossuthhoz Londonból 1852. március 5-én írt levelében Dukát azon kitűnő emberek között sorolja fel, akikre mindig lehet számítani. Egyes magyarok Kossuth említett viddini levele hatására – Pulszky Ferenc szerint – azért kerültek, mert Görgey környezetéhez tartozott. Rónay Jácint szerint, ha a Klapka-Görgey-vita merült fel, akkor Klapka mellett sokan voltak, Görgey mellett következetesen Szabó Imre ezredes és Duka Tivadar kapitány állt ki. (A világsi fegyverletételt Rónay Jácint is helyeselte.)

Duka jó tanuló volt, 1851–52-ben elismerő oklevelet kapott például szülészetből és orvosi jogból is. Egyik tanára, a már említett George Pollock így emlékezik vissza egykori diákjára:

„Megfigyeltem őt attól kezdve, hogy a Szent György Klinika diákja lett. Nyugodtan mondhatom, hogy még senkivel nem találkoztam, aki ennyire odaadóan igyekezett volna elsajátítani a szakmáját és aki sikeresebben küzdötte volna le a felmerülő nehézségeket és odaadóbban folytatta volna az orvosi gyakorlatot.” Egy másik tanára, Arthur Wilson a következőket mondta róla: „Azt hittem, hogy a szorgalom és kitartás angol monopólium, de az Ön személyében meghajlok a magyar kitartás előtt.”

Három év alatt minden vizsgáját eredményesen letette, így 1853 októberében végzett, az első magyarként, aki angol orvosi diplomát szerzett. Októberben letette az Angol Királyi Orvosszövetség képesítő vizsgáját, így a szövetség tagja lett. A 19. század elején csak néhány egyetem adhatott doktori címet, a St. George's Hospital Medical Schoolja nem, ezért Nagybritannia egyik legrégibb egyetemén, a

skóciai St. Andrews Egyetemen kapott orvosdoktori diplomát. A diplomáért fizetendő összeget Mayer György, az angolok által alapított Magyar Emigránsokat Segélyező Társulat pénztárosa előlegezte számára, s ezt ő néhány hónap múlva visszafizette.

Londoni tanulmányai során ismerkedett meg a Taylor családdal is. Charles Taylor tiszteletes a teológiai tudományok oxfordi doktora, a herefordi anglikán egyházmegye püspök-helyettese volt, fia, Theophilus Taylor, Dukának volt diáktársa, majd orvoskollégája, a legfiatalabb lánya, Anna Jane Taylor pedig később menyasszonya, majd holtáig hűséges felesége lett.

Egyik tanárának, az említett George Pollocknak az édesapja, Sir George Pollock az Indiai Brit Hadsereg híres tábornagya volt. Ő meghívta egyszer magához, s felvetette neki a kérdést, volna-e kedve indiai szolgálatot vállalni. Felhívta a figyelmét a trópusi

szolgálat veszélyeire is – köztudott volt, hogy kilenc kiutazó közül egy soha nem tért haza –, s ajánlotta, gondolja meg a dolgot. Duka rövid gondolkodás után igent mondott. Pollock tábornagy javaslatára a Kelet-indiai Társaság igazgatótanácsa elfogadta Duka jelölését Bengáliába a Brit Bengáliai Hadsereg egyik alorvosi állására, ami hadnagyi rendfokozattal járt. Novemberben eredményes vizsgát tett Dr. Scott, a Kelet-indiai Társaság főorvosa előtt is. Kinevezése előtt honosított brit állampolgár lett Lord Aberdeen kormányzata idején.

Indiába való elutazása előtt megtartotta „nem hivatalos” eljegyzését leendő menyasszonyával. A házasságkötésre két év múlva, Kalkuttában került sor, addig – a szülők óvatossága folytán – a „vőlegény” katonaruhás fényképe csak a fal felé fordulhatott.

Duka azt akarta, hogy Indiában is rendelkezésére álljanak a magyar irodalom klasszikusai, ezért azzal a ké-

réssel fordult Emich Gusztáv könyvkereskedőhöz és kiadóhoz, hogy ezekből egy kis könyvtárat „rendezzen” számára, és küldje el Alexandrián át Central Hospital, Calcutta címre. Azt is kérte, közölje a könyvek címjegyzékét és árát, hogy azt még elutazása előtt kifizethesse. (Magyar folyóiratokat egész életében járatott.)

December 8-án elbúcsúzott menyasszonyától, 10-én elhagyta Angliát. Először Párizsba ment, ahol kórházakat látogatott. A karácsonyt és az újévet volt parancsőrtisztársánál, gróf Schmidegg Kálmánnál töltötte Passyban. Itt találkozott gróf Andrássy Gyulával, Szemere Bertalannal és Klapka Györggyel is. Párizsból 1854. január 3-án utazott el gyorskocsival Marseille-be, ahová 6-án érkezett meg. Onnan indult el a 42 napos útra Indiába.

A Vectis gőzössel utazott Máltáig, onnan a Southamptonból érkező, a Franciaországból jövő utasokra váró Riponnal Alexandriáig, ott átszálltak

a Beslak gőzösre, s a Mahmudi-csatornán át Boulakig hajóztak, ahonnan öszvérek által húzott kétkerekű kocsikon mentek Kairóba. Kairóban megismerkedett Galeazzo Viscontival, az indiai főkormányzó hadsegédével és az arab ruhába öltözött, mekkai zarándokútról visszatérő Burton századossal. Kairóból szintén öszvérek által húzott kocsival folytatta útját Szuezig. (A Szuezi-csatorna építését csak 1859-ben kezdték el és hivatalosan 1869 decemberében avatták fel.) Január 24-én szállt fel a Bentinck gőzösre, január 29-én ért Adenbe, február 8-án voltak Ceylonban Point de Gaulle-ban. Február 11-én érkeztek Madrasba, 13-án este Kalkutta előtt a Bengáli-öbölben vetettek horgonyt. 14-én a reggeli da-gály juttatta a hajót célba, a 154 kilométerre levő kalkuttai kikötőbe.

A BENGÁLIAI HADSEREG TÖRZSORVOSA (1854–1874)

India akkor a Brit Kelet-indiai Társaság birtoka volt, s csak 1858-ban lett az alkirály irányítása alá tartozó koronagyarmat. A brit kormányzat élén a Kalkuttában székelő főkormányzó állt. Kalkuttát a Brit Kelet-indiai Társaság alapította 1690-ben a Hooghly folyó keleti partján. Az akkor közel milliós lakosú várost nevezték a paloták városának és – tréfásan – London trópusi külvárosának is. A kormánysszervek és Bengália tartomány – 1858-tól az alkirály – téli székhelye volt. A három tartománynak akkor 250 millió lakosa volt, s 60 ezer angol katona és 150 ezer polgári személy tartózkodott ott. Lord Palmerston 1854-ben adta ki a rendeletet egyetem létesítésére a három tartományi székhelyen, s ezek 1857-ben jöttek létre Bombayben, Kalkuttában és

Madraszban. (Az alapfokú egészségügyi képzés angol orvosok irányításával Kalkuttában 1822-ben indult meg.)

Indiában a Brit Hadsereg volt a felelős a polgári lakosság egészségügyi felügyeletéért is. Duka majdnem minden beosztásában civil orvos volt, akinek a foglalkozásához szorosan kapcsolódó feladatok (például járványmegelőzés, állami iskolák, börtönök felügyelete) mellett még közjegyzői feladatokat is el kellett látnia.

Duka 1854. február 14-én szállt partra *Kalkuttában*, Kőrösi Csoma Sándor halála után tizenkét évvel. Így ír erről:

„Calcuttában partra szállottam, s már akkor föltett szándékom volt, hogy amennyiben elfoglaltságaim s a fővárostól való távollétem engedendik, tudomást fogok szerezni Kőrösi Csoma Sándor élményeiről, melyek felől már tanuló koromban Eperjesen hallottam.”

A Spence szállóban helyezték el, dr. Alexander Grant, a főkormányzó orvosa, dr. John és Mrs. Macpherson,

valamint a közszolgálatban dolgozó Arthur Grote – aki haláláig jó barátja lett – fogadta. Három hétig tartózkodott ott, pihent, s a közkórházban kezdte meg munkáját dr. Bedford és Mr. Scriven irányításával. Megérkezése után az előírásoknak megfelelően megkezdte a helyi lakosság által beszélt hindosztáni nyelv tanulását. Megismerkedett Rajendralála Mitrával, az Ázsiai Társaság könyvtárossával, aki később is sokban segítette Csomára vonatkozó kutatásait.

Már 1854-es rövid kalkuttai tartózkodása során elkezdte Körösi Csoma Sándor emlékeinek felkutatását, s olyan iratokra bukkant, amelyek tétel-szerű felsorolását és rövid tartalmi ismertetését neki köszönhetjük, ugyanis amikor három év múlva visszatért, már kiselejtezték őket. Így ír erről:

„Egyik ismerősöm a Főítélőszék levéltárában megmutatta egy »Alexander Csome de Körös« feliratú vasszekrény tartalmát, amely 24 iratot

tartalmazott. A láda felnyitott számmomra, s mivel megengedtetett, az iratokból gondos jegyzéket készíték.”

Duka első állomáshelye a burmai határ menti, a mai Bangla Deshben levő Dakhától 60 kilométerre levő *Comilla*, az akkori Tipperah indiai tartomány székhelye volt, civil alorvosi beosztásban. Március 10-én indult el Kalkuttából, gyaloghintóval Jessore–Farīdpur–Dakha útvonalon haladva 12-én érkezett meg Comillába, ahol Skinner doktort váltotta fel. Mr. Campbell, a rádza képviselője fogadta, akinél szállást kapott. Rövid tájékozódás után látta, hogy a lakosságnak nagy szüksége volna egy közkórházra, amelynek létrehozását korábban, például 1849-ben eredménytelenül kísérelték meg. Már áprilisban felhívást tett közzé, gyűjtést kezdeményezett, és külön levéllel fordult a tehetősebb helyi lakosokhoz. A *Calcutta Englishman* című lap 1854. október 24-i számában közölte Corrente Calamo Comillában 1854. október 17-én

kelt olvasói levelét, amelyben beszámol arról, hogy elhelyezték a kórház alapkövét. A bengáliai kormányzóhelyettes és a helyi lakosság képviselői is köszönetüket fejezték ki Dukának fáradhatatlan munkájáért, remélve, hogy hosszabb ideig marad Comillában. A kórház a comillai szolgálat befejezése, 1855 novembere előtt meg is nyílt.

1855 novemberében egy hónap nőülési szabadságot kapott. Menyasszonya december 7-én érkezett meg Kalkuttába orvos bátyja társaságában, és Aliporeban (ma Kalkutta déli külvárosa) szállt meg. Esküvőjük 10-én volt az indo-gót stílusú, új Szent Pál anglikán katedrálisban a kalkuttai Fort Williamban. Az esketési szertartást H. S. Fisher lelkész végezte. Barátaik Henry Stainforth és felesége házában laktak, majd néhány hétre a Kalkuttától körülbelül 35 km-re északra levő Chandernagore-ba (ma Chandennagar, Nagy-Kalkutta része) és a Kalkuttától körülbelül 90 km-re északnyugatra levő Burdwānba utaztak.

Monghyr (Mungir) (1856–1867)

A nászútról visszatért Duka házaspár egy folyami gőzössel Kalkuttából már az új állomáshelyre, a Gangesz jobb partján, Kalkuttától légvonalban mintegy 350 kilométerre északnyugatra levő Monghyrba ment, ahová 1856. január 22-én érkeztek meg. Ez a vidék Bengália és Bihar határán van, éghajlata is valamivel kedvezőbb, s az indiai kultúra egyik központja. Figyelembe véve a körzet másfél milliós lakosságát s a szubtropikus éghajlat alatt periodikusan jelentkező járványokat, a „közegészségügyi felügyelőnek” nem sok ideje maradt tanulmányokra és kutatásra.

Duka a Darjeelingbe áthelyezett dr. Collinst váltotta fel, s két év megszakítással 11 évet töltött ezen az állomáshelyen. Még 1856-ban maga is ellátogatott Darjeelingbe Kőrösi Csoma Sándor sírjához, és megkérte dr. Collinst, hogy viseljen gondot a magyar tudós sírjára, amit ő készségesen el is vállalt.

Monghyrban, a Gangesz partján születtek meg az első írások Kőrösi Csoma Sándor életéről és tevékenységéről, az indiai állapotokról, a trópusi betegségekről. Az első beszámolókat Londonba, Rónay Jácintnak küldte el, ő továbbította Pestre. Ebben az időszakban indulnak a Jóreménység fokát megkerülő vitorlásokon a pesti és a kolozsvári Nemzeti Múzeumnak küldött ajánlékok első ládái, itt kezd el Duka perzsául tanulni, amit – az indiai nyelvekre vonatkozó tanulmányai alátámasztására – a szanszkrit tanulmányozásánál realisabb célnak tartott.

Közben felesége megbetegedett, s még 1856-ban, a Monghyrig szerencsére nem terjedő szipojlázadás előtt, hazautazott Angliába. Első fia, Francis Theodor Taylor Duka 1857 áprilisában Londonban született. Dukáné kisleány 1858 novemberében tért vissza Monghyrba. (Francis később a Wellington College diákja volt, majd a Cambridge-i Egyetemen jogot tanult és lon-

doni, bíróság előtti felszólalási joggal rendelkező ügyvéd [barrister] lett. 63 éves korában, 1921-ben halt meg.)

Említettük, hogy itt születtek meg az első írások *Kőrösi Csoma Sándorról*. A Magyar Posta című folyóirat 1857. november 17-i és december 8-i száma közölte Duka „Monghyrban, a Ganges partján” 1857. június 12-én kelt levelét. Ezt követte a „Monghyrvárban 1857. december 18-án és december 28-án” kelt levelének közlése a Magyar Akadémiai Értesítő 1858. évi 10. számában, majd „Adalék Kőrösi Csoma Sándor életiratahoz” címmel a Budapesti Szemle 1864-es évfolyamában jelent meg egy hosszú írása.

Sorban jelentek meg *orvosi témájú cikkei* is. A Görgey orvosa és hűségese híve, Markusovszky Lajos által 1857-ben alapított Orvosi Hetilap 1860. évi 6. száma közli „A Ganges parti éghajlati bajokról” című írását, mely az első magyar nyelvű közlemény a trópusi betegségekről. Semmelweis felfedezésé-

ről Indiában praktizáló kollégái számára a The Indian Lancetben ad hírt ugyanebben az évben. Írt az Indiában gyakorolt „valódi himlőből való beoltásról”, a poklosságról, 1861 májusában pedig a kelet-indiai orvostudományról közöl egy érdekes összefoglalást. Egyes érdekes klinikai esetekről 1863-ban a The Indian Lancetben írt. Monghyri szolgálata alatt, 1865. augusztus 1-jén kapta meg a törzsorvosi kinevezést.

Említettük, hogy Duka Monghyrban látott neki a *perzsa nyelv* megtanulásának. Erről tanúskodnak levelei és a hazai lapokban megjelent, perzsa vonatkozású írásai. 1861. október 28-án írja, hogy olvasta a Magyarországon a beszámolót Fogarasi János akadémikusnak az akadémián a magyar–perzsa nyelvi kapcsolatokról tartott előadásáról.

Hozzáfűz néhány kiegészítést a két nyelvtan közti hasonlóságokról, például a birtokos személyragokról, az -i képzőről, amely a főnévből melléknévet képez, végül latin betűs átírásban

és magyar fordításban közli a Gulisztán első könyvének befejező sorait: „Ami az én befolyásom nélkül megtörténhetik – Ahhoz hozzá szólanom felesleges – De ha vakot látok s előtte kutat – Ha akkor is néma maradnék, vétkezném.” – A magyar–perzsa nyelvi kapcsolatokról a Vasárnapi Újság 1862. június 15-i számában ír, nem választja el élesen a genetikai és a nyelvrokonságot, de például helyesen állapítja meg a magyar ezer és a perzsa hazar rokon voltát, feltételezi a magyar ördög és a perzsa arda rokonságát is. (Ezt ma a magyarban bizonytalan, esetleg finnugor eredetűnek tekintik.) Pákh Albertnek 1862. december 28-án írt levele mellékleteként már Szádi Gulisztánja első könyve második részének csaknem teljes fordítását mellékeli, s érdeklődik az előző rész sorsa iránt. Arany János Koszorú című lapjában 1865-ben közzéték Saady című írását, amelyben Szádi életrajza és fontosabb műveinek felsorolása mel-

lett „Abraka király előtt” című versének prózafordítását is közli.

Duka javaslatára a Royal Society of Bengal 1860. június 18-i határozatában úgy döntött, hogy duplumaikat a *magyar tudományos intézményeknek* ajándékozzák. Ezenkívül Duka magánszemélyektől is kapott ajándékokat és sokat vásárolt is a pesti és a kolozsvári múzeum számára. Kubinyi Ágostnak, a pesti Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának 1861 júniusában és 1862 márciusában a következőket írta:

„Ez év folyamán máris nyolc kisebb-nagyobb ládában s két bádoggal szelencében természettudományi, mitológiai és etnografikus tárgyakat küldtem múzeumok számára, s a Jó Remény foka körül utazó több rendbeli vitorlásokkal Anglia felé elindítottam ... fűvészeti és etnografikus tárgyakon kívül több száz halmem, egy elrendezett kagylógyűjtemény (W. Theobaldtól), 3000 madár, számos emlős, két hüllő koponya (Gavialis

Gangeticus) ... Azon duplumokat, melyekre a pesti múzeumnak szüksége nincs, a kolozsvárinak átadni kegyeskedjék ... (Vannak még a küldeményben) ... indiai kézikességek, hindu házi edény rézből, Biblia bengál nyelven, Biblia hindusztáni nyelven három kötetben, egy himalájai bagoly, egy gyönyörű és ritka fácán duplicatum a kolozsvári múzeumnak.” Majd értetlenségét fejezi ki azért, hogy a korábbi ajándékokat az ajándékozó egyéneknek és intézményeknek nem köszönik meg. A Nemzeti Múzeumnak küldött kelet-indiai „ima-gép” leírását a Vasárnapi Újság 1863. július 5-i száma közölte Duka levele alapján.

Duka már Indiában is, de különösen angliai nyugdíjas éveit során kiterjedt levelezést folytatott, ennek csak egy része maradt meg. Klapka György 1859-ben felkérte Dukát, hogy vegyen részt a várható új szabadságharc előkészítésében, ami számára akkor nem volt reális lehetőség. Duka megőrizte Vuko-

vics Sebő 1861. októberi levelét, amelyben arról tájékoztatja, hogy Klapka mindig utazik, Pulszky Ferenc Olaszországban lakik, Londonban kevesen maradtak, így például Rónay Jácint és Kmety György, Szemere pedig Párizsban magyar borral kereskedik. Duka Monghyrban 1863. június 25-én kapta meg báró Eötvös József 1863. február 26-i levelét, amelyben arról tájékoztatja, hogy az akadémia a január 13-i közgyűlésen „nemes buzgalmáért, mellyel a hazai tudományosság érdekében Kelet-Indiában sikerrel működik”, levelező taggá választotta. (Duka ezt június 28-án írt soraival köszönte meg.)

1860 januárjában megszületett Vilma nevű kislánya. A felesége ismét megbetegedett, ezért a két gyerekkel 1861 tavaszán visszaindult Angliába. A kislány útközben, 1861. április 14-én meghalt, Alexandriában temették el.

Duka 1863 júliusában heveny vérhast kap, augusztusban áthelyezik a kellemesebb éghajlatú Szingapúrba, a

szeptembert ott tölti. Állapota azonban nem sokat javult, ezért visszatért Monghyrba, majd Kalkuttába, és egyéves, Angliában tölthető szabadságot kért.

1863. november 3-án Kalkuttában hajóra szállt, a Messageries Imperiales gőzössel utazik a Ceylon–Aden–Szuez útvonalon. Olyan rossz állapotban érkezik azonban Alexandriába, hogy a francia hajóorvos nem tanácsolja neki a továbbutazást. Az ottani Hotel d'Europe szállóban sem megfelelő szállást, sem jó ellátást nem kapott, ezért onnan kiköltözött. Felgyógyulását angol kollégája, dr. Ogilvy Bey gondos ápolásának köszönhette. Csak december 16-án utazott tovább Máltára, ahol felesége és hatéves fia várta.

1864. március elejéig Máltán, Slie-mában egy bérelt házban laktak. Akkor egy olasz gőzössel Szicíliába utaztak, s néhány hetet Olaszországban töltöttek. Meglátogatták Siracusát, Cataniát, Nápolyt, Rómát, Livornót, Pisát, Milánót, Veronát, s több

időt töltöttek Velencében. Közben az Orvosi Hetilap 1864. március 30-i számában már megjelent egy rövid hír arról, hogy Duka Tivadar Európába érkezett, és „hazáját is meglátogatni szándékozik”. A Duka család Velenéből április harmadik hetében a Semmeringen át Ausztriába utazott. Megálltak Karinthiában, Klagenfurtban meglátogatták az ott internált Görgey Artúrt, akit jó egészségben találtak. Görgey nagyon boldog volt, hogy Duka, a „hű lélek” meglátogatta, s azt írja, hogy „megifjodtam tőle”. Bécsbe érve felkeresték Lord Blomfield brit nagykövetet. Duka elmondta szerepét a magyar szabadságharcban, s azt, hogy családi látogatásra haza kíván utazni. Megkérdezte, hogy honosított brit állampolgárként szükség esetén kérhet-e védelmet felesége és fia számára. A nagykövet biztosította arról, hogy nem veszélyes a magyarországi utazás, feltéve, hogy a politikától távol tartja magát. (Akkor már am-

nesztiát kaptak a szabadságharc azon résztvevői, akik elismerték a császári házat.) Duka felkereste gróf Forgách Antalt a Királyi Kancellária vezetőjét is, aki közölte vele, nincs kifogása az ellen, hogy hazalátogasson.

Bécsből hajóval érkeztek Pestre, majd Pelejtén meglátogatták 70 éves édesapját és családtagjaikat. (Édesanyja két évvel korábban meghalt.) Ezt követően Ferenc öccsével együtt visszautaztak Pestre.

1864. május 6-án (vagy 7-én) előadást tartott a Királyi Orvosegyesület rendkívüli ülésén „A Kelet-Indiában levő orvosi viszonyok és az ottan leggyakrabban előforduló betegségek” címmel. Ebben beszélt a váltólázról, koleráról, a delirium potatorumról, a vérhasról, az elefántkórról, s megemlítette, hogy „9 európai közül egy közönségesen a halál martaléka”. Az előadás után egyhangúlag az egyesület levelező tagjává választották. Ekkor találkozott Semmelweis Ignáccal

is. (Itt említjük meg, hogy Duka Tivadar hívta fel Joseph Lister angol orvos, az antiszepszis alkalmazásának nemzetközileg elismert bevezetője figyelmét Semmelweis Ignác korábbi, hasonló jellegű eredményes munkásságára.)

1864. május 9-én megtartja székfoglalóját a Magyar Tudományos Akadémián „A gangai delta földleirati és éghajlati viszonyai” címmel. Ez csak 1867-ben, a kiegyezés évében jelent meg a Budapesti Szemlében. 1864-ben jelent meg a Budapesti Szemlében „Adalék Kőrösi Csoma Sándor életirtához” című dolgozata.

Barátok és ismerősök meglátogatása után 1864. június 18-án utaztak el Angliába. Londonban a sógoránál lakott. Az Ország Tükre című folyóirat július 1-jei számában egy minden eddiginél részletesebb összefoglaló cikk jelent meg Duka Tivadarról, Potemkin Ödön, Sáros vármegye monográfusa tollából.

Az angliai Bathban 1864. szeptember 24-én kelt levelében beszámol az angol tudósok szeptember 14. és 23. között tartott vándorgyűléséről. Elismeréssel említi, hogy Angliában nem irányítják központilag a tudományt, nem külföldön tanult tudósok kutatnak kijelölt témákat. Elmondja azt is, hogy Vámbéry Ármin, akit Kőrösi Csoma Sándor után a legtöbbre becsülnék a magyarok közül külföldön, két előadást is tartott, egyet a „turkumánokról”, egyet Szarmakandról. Ezen a vándorgyűlésen Duka a földrajz és etnológia szekció vezetője volt.

1865 elején, nem teljesen egészségesen visszatér Indiába, de rövidesen megbetegszik, ezért áprilisban visszamegy családjához Angliába. 1866-ban a Királyi Orvosegylet „fellow”-ja lesz.

1866. április 18-án Londonban születik meg második fia: Albert Theophilus, aki „sokat volt a szüleivel együtt, így sokat látott a világból” – Duka egyik levele szerint. (A Chelten-

ham College-ban, majd édesapjához hasonlóan a St. George's Hospitalban tanult, utána a Cambridge-i Egyetemen szerzett orvosi diplomát. Ezután, minthogy „a kevésbé hagyományos életformát kedvelte”, elment az ausztráliai gyarmatokra, a queenslandi Mackayben folytatott orvosi gyakorlatot. A második búr háborúban (1899–1902) Dél-Afrikába vezényelték, magas kitüntetést kapott. Később visszatért Angliába, s amikor szülei 1906-ban Bournemouthba költöztek, fiával, Robinnal ő is csatlakozott hozzájuk. 1923-ban, 57 éves korában halt meg.)

Duka Tivadar 1866 szeptemberében hazalátogatott, 26-án „Némelly megjegyzések a cholera támadása és gyógykezelése körül” címmel előadást tartott a Királyi Orvosegyesület ülésén. Az előadást az Orvosi Hetilap közölte. Október 24-én már Londonból írt dr. Kovács S. Endrének, az egyesület elnökének. Rövidesen – a Mongolia postahajóval – visszaindul

Indiába, de családja Angliában marad. 1866. november 15-i levelében dr. Szabó József egyetemi tanárnak beszámol az út során, Ceylon és Madras között tapasztalt „csillagfutásról”.

1866-ban több orvostudományi cikke jelent meg angol nyelven: a „The endoscope” (Az endoszkóp), „Ivory exostosis in the nasal cavity” (Csontkinövés az orrüregben), „Emasculation as practised in the East Indies with a preparation in St. George's Hospital Museum” (Kasztrálás Kelet-Indiában a St. George's Hospital Múzeumban található preparátummal). Az 1867-es Asiatic Society of Bengal Yearbookban egy csillagfalvai (Ung megyei) meteoritról ad hírt.

Szimla (Shimla) (1867–1868)

1867-ben kinevezik Szimla, az alkirály és az indiai brit kormányzat 1819-ben alapított nyári székhelye főorvosává. Az itt eltöltött időt kelet-indiai szolgálata legszebb korszakának tartotta.

Nagyobb fia, Ferenc Angliában maradt, felesége és kisebbik fia, Albert rövidesen utánament Szimlába. Itt kapta meg Görgey István Pesten 1867. szeptember 18-án kelt levelét, amelyben tájékoztatja a kiegyezésről – amelynek előkészítését Duka nagy figyelemmel kísérte – és Görgey Artúr hazatéréséről. Szimlai tartózkodása alatt sokat fényképezett, s ezeket a képeket mutatta meg a nyolcvanas években, londoni diákként nála többször vendégeskedő Stein Aurélnak. Ezekről az évekről szól a „Simla as a Sanatorium” (Szimla mint szanatórium) című írása.

Kasauli (Sanawar) (1868–1870)

1868-ban áthelyezik Kasauliba, Szimlától 40 km-re délre a Lawrence katonai árvaház orvosi felügyelőjének. Itt az Indiában szolgált európai katonák 500 árvájára viseltek gondot. A The Indian Public Opinion and Punjab Times 1870. szeptember 13-i számában sajnálkozva írja, hogy Duka

távozik és Patnába megy. Megjegyzi azt is, hogy eddig Duka volt az egyetlen, aki összefoglaló orvosi jelentést írt az intézményről.

Patna (1870. szeptember–1871. január 24.)

Patna a Gangesz jobb partján, Kalkuttától 467 km-re, Monghyrtól északnyugatra fekvő nagyváros, az egykori Pataliputra, ahol Buddha élt és tanított. Duka itt csak néhány hónapig tartózkodott, mert Sir William Gray főkörmányzó-helyettes 1871. január 24-én Darjeelingbe helyezte át.

Darjeeling (Darjiling) (1871–1874)

Darjeeling a tartomány egyetlen hegyi állomása volt, s Duka beosztása a bengáliai orvosi szolgálat jutalomdíjának számított. Felesége és kisebbik fia ide is követték. Szabad idejében itt is, mint Szimlában, sokat dolgozott Kőrösi Csoma Sándor életrajzán. Közben orvosi cikkeket is ír. Ebben az időszakban jelent meg a „Stricture of

the urethra" (A húgycső szűkülete), a „Cases of hydrophobia" (Hidrofóbia esetek) és az „A remarkable medico-legal case" (Egy érdekes orvosi és jogi eset) című dolgozata. 1873. július 1-jén kapja meg az orvosőrnagyi kinevezést, majd az alezredesi rangot. Darjeelingi tapasztalatait foglalta össze a „Darjeeling as a sanatorium" (Darjeeling mint szanatórium) című írásában. Darjeelingi lakásának ablakából 11 hófedte csúcsot lehetett látni, a legkisebb 24 ezer, a legmagasabb, a Kanchendzönga 29 ezer láb (8586 m) magas – írta egy későbbi levelében volt eperjesi iskolatárásának, Haán Lajosnak. Darjeelingből küldött 50 Ft-ot Eötvös József szobrára Arany Jánosnak. A Darjeeling News 1874. január 10-i száma már búcsúztatja az Angliába hazatérő „kitűnő orvost és tökéletes gentlemant".

Hazautazás közben, rövid egyiptomi tartózkodás után – felesége javaslatára – egy szentföldi látogatásra is

elmennek. Port Saidból egy Austrian Lloyd gőzössel Jaffába hajóznak, onnan a Sharon völgyén át lóháton Jeruzsálembe folytatják útjukat, majd egy dragomán (útikalauz) és török katonai védelem kíséretében utaznak tovább, Jerikó, a Jordán folyó és a Holt-tenger volt a következő állomásuk. Ezután visszatértek Jeruzsálembe.

1874 elején feleségével és Albert fiával elhagyta Indiát, s a nyugalomba vonulás előtt járó két éves szabadságra visszatért Európába. A nyugalomba vonulást választotta – teljes illetménnyel –, s nem az indiai letelepedést, amely magas kormányzati beosztások elnyerését tette volna lehetővé.

A Duka család London nyugati részén, a New Kensington kerületben, az Earl's Court közelében, a Nevern Square 55 alatt telepedett le. A városnak ebben a részében jó néhány volt indiai és gyarmati tisztviselő lakott – köztük Duka több ismerőse –, ezért tréfásan Kis-Ázsiának is nevezték. Itt fogadta számos, Londonba látogató magyar barátját, és itt dolgozott 30 éven át.

A nyugdíjas évek nem nyugalmat, hanem fokozott aktivitást jelentettek

Duka számára. A szolgálati kötelezettségektől felmentve, teljes idejét és energiáját kitűzött céljai elérésére fordíthatta. Ekkor született meg, miután levélváltások sora és egy újabb indiai adatgyűjtő út számos új részletet is napvilágra hozott, a Csoma-kötet angol és magyar változatban, tanulmányok és cikkek sora került ki a keze alól, a brahmi nyelvről, a magyar nyelv rokonságáról, Semmelweisről és Görgeyről, jelentős munkát végzett a revideált Károlyi-féle bibliafordítás megteremtésében, tudományos és társadalmi szervezetekben. Ekkor bontakozott ki tudományszervező tevékenysége, melynek keretében az MTA külföldi tagja lett Edwin Atkinson, Spencer Wells, Arthur Grote, Stephan W. Atkinson, Raja Rajendralala Mitra, M. M. Myayaratna; az Orvosegyesületé James Ranald Martin és George Pollock; másrészt a Royal Asiatic Society tagjának Vámbéry Ármint, Goldziher Ignácot és Stein Aurélt javasolta. Mun-

kássága megfelelő elismerésekben is részesült. Megkapta az ezüst Semmelweis-emlékérmét és a Vaskoronarendet, tiszteletbeli doktorává választotta a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem, tiszteleti tagjává a Magyar Tudományos Akadémia, vezető tisztségviselővé választotta a Royal Asian Society of Great Britain and Ireland, a Brit és Külföldi Bibliatársulat és volt iskolája, a St. George's Hospital is. De lássuk részletesebben.

1874. A Vasárnapi Újság azt a hírt közli, hogy Duka 1874. június 2-án hazaérkezett Indiából, s a Himalájából olyan orchideákat hozott, amelyeket itthon is meg akar honosítani. A Pesti Naplóban pedig azt olvassuk, hogy az Iparművészeti Múzeum északi ablakánál felállított „gyönyörű fekete dom-borművek”, valamint a népismereti csarnokban az első szekrények egész tartalma mind Duka Tivadar ajándéka. A Vasárnapi Újságban Szász Károly tollából életrajz jelenik meg Dukáról.

1875. A Londoni Magyar Egyesület – London Hungarian Association – elnökévé választják, gyűjtenek a budai árvízkárosultaknak, rövid időre hazalátogat Magyarországra. Ugyan- ebben az évben Londonban megjelenik „A case of dry gangrene of both lower extremities” (A két láb száraz üszkösödésének egy esete) című írása.

1876. Márciusban a Pesti Napló közli „Visszaemlékezés 1848 és 1849-ből” című cikkét. Május 13-án tartot- ták meg a Londoni Magyar Egyesület 9 éves jubileumi összejövetelét a Free- mason's Tavernben. Ebben a hónap- ban meghívást kapott a velszi herceg fogadására, ahol az India-miniszter mutatta be Dukát a trónörökösnek. Júliusban Haán Lajosnak, a tudós bé- késcsabai evangélikus lelkésznek, volt eperjesi szobatársának írja Londonból, hogy eperjesi kollégiumi tanárai közül Vandrákkal és Hertuth-tal gyakran váltott levelet, s Kéler Béla zeneszerző és karmester meglátogatta az előző

évben. Elküldi fiai fényképét, megemlíti fiatalon elhunyt két lányát is. Leírja, hogy az indiai lapályokon neki, feleségének és gyerekeinek sokat kellett szenvedni, s megígéri, hogy egyik magyarországi útja alkalmával meglátogatja. (Erre 1881-ben került sor.) A The Lancetben megjelenik az „Intermittent hemorrhage from malarial influence” (Időszakos vérzés malária hatására) című cikke.

Októberben, szolgálatának befejezésére visszautazik Indiába. Kalkuttában van november 1-jén, amikor a környéken a szökőár körülbelül 250 ezer ember halálát okozza. Átmenetileg, ideiglenes törzsorvosi beosztásban a Patnától körülbelül 45 km-re nyugatra levő Chupra-Sarumba helyezik. Onnan december 18-án írt levelet a Vasárnapi Újságnak, amelyet 1877. február 4-én közöltek.

1877. Duka március 27-én a Chupra-Sarum ideiglenes orvosaként mint orvosőrnagy, alezredesi ranggal (és

teljes fizetéssel) nyugdíjba vonul. Ezt követően visszatér Angliába.

Alapvető munkássága, a Csoma-kutatás mellett figyelte az angol sajtót is, s ha valahol a magyarságra nézve sértő, valótlan hírre akadt, akkor – úgy is mint a Londoni Magyar Egylet elnöke – haladéktalanul írt a szerkesztőnek egy olvasói levelet. Például a londoni Daily News 1877. december 15-i számában megjelent hírre válaszul a december 18-i számban már közölték Duka „An alleged incident of the Hungarian War of 1848 and 49” (Egy állítólagos incidens az 1848/49-es magyar szabadságharcban) című írását. A hazai olvasók tájékoztatására ezt elküldte Magyarországra is, ahol az Egyetértés december 22-i száma tette közzé „Skobelev orosz tábornok a Daily Newsban megjelent ráfogásának czáfolata” címmel. E témakörbe tartozik az „A londoni magyarok Gladstone ellen” című rövid írása is.

A The Times 1877. december 14-i számában név nélkül megjelent írás röviden ismerteti a Londoni Magyar Egyletet. Közli, hogy az elnök Duka Tivadar, az alelnökök dr. Krapf Leverhof és Ráth Ferdinánd, pénztáros Gregor Miksa, titkár Dióssy Arthur. Megemlíti, hogy a rászorulóknak 337 esetben nyújtottak segítséget, 34-en tudtak így hazautazni.

A kiegyezés után – amit Duka is támogatott – jó kapcsolatot tartott fenn a londoni Osztrák–Magyar Nagykövetséggel és gróf Beust nagykövettel, akinek a búcsúztatásán is jelen volt a következő évben.

1878. A The Lancetben nekrológja jelenik meg dr. Kovács-Sebestyén Endre sebész főorvosról, az MTA levelező tagjáról, a Királyi Orvosegyesület elnökéről. A Vasárnapi Újságban decemberben Kőrösi Csoma Sándor sírjáról jelent meg egy írása.

1879-ben Londonban gyűjtést kezdeményez a szegedi árvízkárosultak javá-

ra, ezzel kapcsolatban fogadja és támogatásáról biztosítja a Lord Major is.

1880-ban Arany Jánossal vált levelet, a Toldi trilógiáról ír Aranyinak, s Atkinsonról küld adatokat, amire vonatkozóan Arany megírja neki, hogy azokat átadta a főtítkárnak, mert neki – szembaja miatt – már csak a tiszteletbeli cím maradt meg.

1881. március 20-i londoni levele alapján a Pesti Napló közli „Visszaemlékezések 1848 és 49-ből” című írását. Nemsokára Magyarországra látogat. Május 30-án a Magyar Tudományos Akadémián tart emlékbeszédet William Stephen Atkinson külső tagról. A korabeli tudósítás szerint katonai egyenruhában jelent meg, oldalán karddal. A Királyi Orvosegyesület 1881. június 4-i ülésén „Némely megjegyzések a Kelet-Indiában, különösen a Himáláják tájain előforduló lázak jelenségeiről” címmel tartott előadást. Feljegyezték, hogy egy alkalommal gróf Andrássy Gyula is meghívta családjához ebédre. Itt-tartóz-

kodása végén Békéscsabára utazott, hogy meglátogassa egykori eperjesi iskola- és szobatársát, Haán Lajos evangélikus lelkészt.

1882. Hivatalos felkérést kap a Magyar Tudományos Akadémiától, hogy írja meg Kőrösi Csoma Sándor életrajzát, és készítsen összefoglaló ismertetést minden munkájáról. Az eddig gyűjtött anyagot rendszerezi, és úgy látja, hogy még szükség volna kiegészítésre, helyszíni kutatásra, egyes intézmények, levéltárak meglátogatására.

1883. Az év elején saját költségén Indiába utazik. A Bengáliai Ázsiai Társaság levéltárában 16 Csomát érintő levelet talál, köztük Gerardét, amely az egyik legrészletesebb dokumentum Kőrösi Csoma Sándor életéről; 30 levél kerül elő a Külügyminisztérium levéltárából. Útja során ellátogatott Bód-Gāyāba, Kőrösi Csoma szavaival „a buddhizmus Jeruzsálemébe” vagy Mekkájába is, ahol – mint írja – Gautama herceg 2500 évvel azelőtt egy füge-

fa alatt megvilágosodott, legyőzte minden földi vágyát. Ezen a helyen a buddhista nagytemplom ezer éve mai formájában fennáll. (Feltehetően e látogatás után született meg egy buddhista példázatot leíró „Ex Oriente lux” című írása.) Indiai útja alatt kapja meg dr. Haynald Lajos kalocsai érsek 1883. február 28-i levelét, amelyben köszönetet mond az előző útjáról a herbáriuma részére hozott keleti növénygyűjteményért. Indiában szerez tudomást arról, hogy Angliában él Kőrösi Csoma egyetlen tanítványa, Salamon Caesar Malan, akinek Csoma tibeti könyveit is odaajándékozta, mielőtt elindult utolsó útjára Darjeeling felé.

Az Indiában megtalált újabb dokumentumokról levelekben tájékoztatja a Magyar Tudományos Akadémiát. Első levelét 1883. február 22-én Darjeelingben írta, a következőben, amely már útban hazafelé, Szuezenben, március 20-án kelt, megjegyzi, reméli, hogy április első hetében már Londonban lehet.

Hazaérkezése után felvette a kapcsolatot *Salamon Caesar Malannal*, aki akkor broadwindsori anglikán lelkész volt. Indiában Malan 1837 és 1839 között a kalkuttai Bishop College tanára és a Bengáli Ázsiai Társaság titkára volt. Tibetiül tanult Csomától, a társaság könyvtárosától. A Csoma távozásakor neki ajándékozott 39 tibeti könyv közt négy „Alexander-könyv”, a tudós lámák által hosszabb tibeti művekből Csoma számára készült összefoglalás is volt. 1883. október 13. és 1886. január 19. között (akkor Malan már Bournemouthba költözött) leveleztek egymással. Duka rávette Malant, hogy a Csomától kapott könyveket – többi könyveitől eltérően, amelyeket volt alma materének, az Oxfordi Egyetemnek adományozott – ajándékozza a Magyar Tudományos Akadémiának.

Ebben az évben Ferenc József osztrák császár és magyar király Dukát a monarchia kitüntetései rangsorá-

ban – az Aranygyapjas-rend, a Mária Terézia Lovagrend, a Szent István-rend és a Lipót-rend után – ötödik helyen álló Vaskoronarenddel tüntette ki.

Közben tovább folytatja az anyaggyűjtést, az Akadémiától az egykor Csoma részére végzett gyűjtésről, a háromszéki Körös község lelkészétől Csoma családjáról kért adatokat.

Duka Londonban éveken át tiszteltbeli orvosa volt a Christian Alms Houses Marylebone jótékonyági szervezetnek, „Governor” volt egykori egyetemén, a St. George’s Hospitalban, szervezőbizottsági tagja volt az Atkinson Morley Convalescent Hospitalnak Wimbledonban, rendszeresen részt vett lakóhelye anglikán egyházközségének életében. Éveken át elnöke volt a London Hungarian Association of Benevolence-nek és az Osztrák–Magyar Segély Szövetségnek.

Ugyanebben az évben az Eperjesi Lapok 46. számában azt olvashatjuk, hogy a Vandrák-alapítvány részére, a

Vandrák unokák taníttatására 100 Ft-ot küldött. A jegyzék szerint ez volt az erre a célra felajánlott legnagyobb összeg.

1884. Lord Shaftesbury elnöksége idején tagja lett a Brit és Külföldi Bibliatársaság elnökségének, s egyúttal a Kína-Japán, India-Perzsia, Kiadványok, Szerkesztőség, Külföldi raktárak albizottságának. E minőségében, valamint a Keresztyén Ismeretek Terjesztésére Alakult Szövetség fordítási bizottsága tagjaként, Szász Károllyal, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökével együttműködve döntő szerepe volt a revideált protestáns (Károlyi-féle) bibliafordítás létrehozásában.

Az első teljes magyar bibliafordítás, Károlyi Gáspár Vizsolyi Bibliája 1590-ben jelent meg. A következő kiadások gondozói, Szenczi Molnár Albert (1608), Misztótfalusi Kis Miklós (1685) igazítottak, javítottak rajta, de a nyelv változása 300 év alatt átfogó revíziót igényelt. Ballagi Mór teológiai tanár – aki

különben Görgey írnoka volt a szabadságharc alatt – már 1841-ben javasolta új fordítás készítését. Egy 1886-os előterjesztés után, Duka Tivadar közvetítésével a Brit és Külföldi Bibliatársaság vállalta a revideált Biblia kiadásának költségeit. A munkában Szász Károly püspök, műfordító, Hunfalvy Pál nyelvész, Szilády Áron kiskunhalasi lelkipásztor, számos keleti nyelv ismerője, az MTA tagja és Ballagi Mór teológiai tanár vett részt. A revideált Ószövetség próbakiadása 1898-ban, a teljes Biblia 1908-ban jelent meg.

Az év tavaszán volt honvédtisztek kezdeményezték Görgey rehabilitálását. A május 30-án kiadott nyilatkozatot Angliában Duka Tivadar is aláírta.

Egyidejűleg készül a Csoma-kötet angol és magyar nyelvű kiadása. A magyar nyelvű kéziratot Duka – az előszó dátuma szerint – 1884 januárjában zárta le, remélve, hogy az abban az évben, Csoma születésének 100 éves jubileumára meg is jelenik. Duka

megtalálta Csoma egyetlen hiteles képét, Schöffft Ágoston ábrázolását, s Rajendralála Mitra segítségével rátalált Kalkuttában Csoma egyik lappangó munkájára, a szanszkrit–tibeti–angol buddhista terminológiai szótár kéziratára, a Mahāvvyutpatti-ra is. Az angol és a magyar Csoma-kötet a 686 oldalas kézirat rövid összefoglalását tartalmazza. (Első részét Denison Ross, Duka munkájának folytatója – aki magyarul is megtanult – adta ki 1911-ben, a második rész 1916-ban jelent meg, a harmadik rész csak 1944-ben kapott nyomdafestéket Chatterjee professzor szerkesztésében. A három rész együtt a Kőrösi Csoma összkiadás keretében Budapesten 1984-ben jelent meg.)

A magyar kötetet Budapesten Lehr Albert nyelvész, az MTA tagja szerkesztette. A készülő kefelevonatívek – a szükséges javítások miatt – a legtöbbször kétszer is megjárták a Budapest–London–Budapest utat.

Duka javaslatára ebben az évben ajándékozza S. C. Malan Kőrösi Csomától kapott tibeti könyveit a Magyar Tudományos Akadémiának. A könyveket elküldésük előtt kiállították a londoni Királyi Ázsiai Társaságban. Dukának a kiállítás megnyitóján, 1884. június 16-án elmondott beszéde a társaság folyóiratában jelent meg, magyarul pedig szeptemberben a Budapesti Szemle közölte. (E tibeti könyvekről 1942-ben megjelent katalógusban két olyan mű is szerepel, amely Malan jegyzékében nem található. Terjék József feltételezi, hogy ezeket Duka Tivadar ajándékozta – más könyveivel együtt – az Akadémiának.)

Ebben az évben Dukát a Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland három évre tanácsának tagjává választja.

1885. Duka felkéri a Newcastle-ban tartózkodó Vámbéry Ármint, hogy tartson előadást a Londoni Magyar

Egyletben. Ezt – május 3-án kelt leveleiben – Vámbéry el is vállalja.

A vártnál egy évvel később, 1885-ben megjelenik Duka fő műve Csomáról angolul és magyarul. Először a „Life and works of Alexander Csoma de Kőrös”. A Kőrösi Csoma Sándor élete és munkái – mely alcíme szerint életrajz – jórészt eddig publikálatlan adatok alapján, egy rövid összefoglalással minden eddig közölt munkájáról, valamint még meglevő kézíratairól. A Trübner és Társa kiadó jelentette meg Londonban 1885-ben, 500 példányban. A recenziók dátumából következtetve április végén jelenhetett meg. (A dátum a bevezetés végén: February 1855.)

A Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia kiadványaként 600 példányban megjelent magyar kötet címe: Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Összegejtötte és életrajzzal bevezette dr. Duka Tivadar, nyugalmazott törzsorvos az Angol Királyi Bengáliai

Hadseregben, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Kőrösi Csoma Sándor arczképével, síremléke rajzával s egy térképpel. Budapest, 1885. VIII + 438 oldal. (Az előszó dátuma: London, 1884 januárjában.) Kőrösi Csoma Sándor életrajza a 3–161., 24 közleményének ismertetése a 165–420. oldalakon található.

Terjék József már megállapította, hogy az angol és a magyar nyelvű kötet tartalma nem egyezik meg teljesen. A magyar kötetben Duka a Csoma-életrajz hazai vonatkozásait részletesebben tárgyalja, a kötet második részében található Csoma-dolgozatok fejezetszámozása, válogatása és kivonatai is eltérnek a két változatban. A magyar kiadásban Duka a munkájában kapott segítségért a következőknek mond köszönetet: Arthur Grote, dr. Rajendralála Mitra, dr. Hugh McCann, a Royal Asiatic Society of Bengal titkára; Gyulai Pál, Ponori Thewrewk Emil, Szász Károly, báró

Horváth, Mogyorosi Ferenc, dr. Kovács Ödön, Budenz József, borgátai Szabó Józsefné (Csoma volt göttingai diáktársának a felesége) és végül külön különösen „Lehr Albert akadémiai tag úrnak azért, hogy munkámnak sajtó alá való gondozását Pesten magára vállalni volt szíves”.

Duka is gyűjtötte a munkájára vonatkozó véleményeket. 24 külföldi recenziót talált, ezek közül az első a Bookseller 1885. május 5-i számából való, a második a kalkuttai (!) The Englishman május 20-i számából, de ismertette a könyvet a Scotsman, a New York Nation, a The Times, az Academy stb. A magyar nyelvű ismertetések sorát – még az angol nyelvű kiadásra vonatkozóan – a kolozsvári Egyetértés június 7-i száma (a bombayi Times of India cikke alapján) és a Kolozsvári Közlöny szeptember 15-i száma (az Allen's Indian Mail and Official Gazette július 15-i számában közölteknek megfelelően) nyitja meg.

De közölt recenziót például a Budapesti Hírlap, a kolozsvári Ellenzék, a Fővárosi Lapok, a Nemzet; hosszabb ismertetés látott napvilágot a Keresztény Magvetőben és – Duka szakállas képével – a Vasárnapi Újságban (október 25.). A részletes felsorolás megtalálható Terjék József munkájában.

A magyar és a külföldi szakmai kritika a könyvet egyértelmű elismeréssel fogadta, a hazai recenzensek legfeljebb néhány magyarországi adattal egészítették ki. Ír a könyvről például az Egyetemes Philológiai Közlönyben 1886-ban Balassa József, az Értekezés a Történelmi Tudományok Köréből hasábjain Jakab Elek. Terjék József szerint Duka Tivadar odaadó munkássága nélkül Kőrösi Csoma Sándor élete talán ma is ismeretlen lenne számunkra. Csetri Elek kolozsvári történész Kőrösi Csoma Sándorról szóló, 1984-ben kiadott könyvében a következőket írja: „Csoma halála után négy évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy romantikus lényé és tisztelet-

reméltó munkássága Duka Tivadarban méltó megörökítőre találjon ... Duka könyve a Csoma-kutatás alapvető forrása." Ezt néhány számszerű adat is alátámasztja. Terjék József „Emlékek Kőrösi Csoma Sándorról” című kötetében az 59 hivatkozásból 38 (66 %), az okiratok harmada és a közölt függelék Dukától származik, Szilágyi Ferenc „Kőrösi Csoma Sándor levelesládájá”-ban 64 Duka-hivatkozást találunk.

Elmondhatjuk, hogy a három évtizedes Csoma-kutatást összefoglaló kötettel Duka Tivadar elérte kitűzött célját, bemutatta a világnak egy kiváló magyar tudós munkásságát, a magyar olvasóknak azt, hogy az őshazát kereső vándorból a tibeti nyelv és a tibeti buddhizmus tudós kutatója lett, s felkeltette a hazai érdeklődést az orientalisztika iránt.

Duka elküldte a könyv egy példányát a canterbury érseknek is, aki válaszában elismeréssel írt róla és Dukát feleségével együtt meghívta magához

„mert többet szeretne tudni róla”. A kötetet megkapták osztrák-magyar kormányzati és udvari hivatalos személyiségek is, akik vagy nem, vagy pedig csak nagy késéssel reagáltak rá. Rónay Jácint, Duka barátja, aki akkor az udvarhoz is közel állt, 1886. február 25-én erre vonatkozóan a következőket írta Dukának: „A nagyok eljárására irányodban azt jegyzem meg, hogy mi úri fajta vagyunk, az úri tulajdonok egyik fő kelléke nélkül ... amit Angliában gentlemannek neveznek.”

A kolozsvári Egyetértés 1885. november 17-i száma Duka Felméri Lajos egyetemi tanárhoz írt levele alapján közli, hogy Duka az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) keretében 100 Ft-os alapítványt létesített „Kőrösi Csoma Sándor emlékezetére”.

1885-ben jelent meg Budapesten az Athenaeumnál az „Egyéni tapasztalatok a koleráról a kolera hazájában” (Az Országos Orvosi Congressus tárgyalásai) című dolgozata.

1886. januárban jelenik meg az Angol Régiségkereskedők Egyesületének Közleményeiben „An African ivory anklet and a Chinese cup formed of rhinoceros horn” (Egy afrikai elefántcsont karperec és egy vízilószarvból készített kínai pohár) című írása. Április 6–16. között Londonban járt Liszt Ferenc, és „Duka háza volt a kevesek egyike, amelyet felkeresett”. Júliusban és augusztusban jelenik meg „Child-bed fever, its pathology and treatment. A live's history” (A gyermekágyi láz, kórtana és kezelése. Egy élet története) című kétrészes írása a londoni The Lancetben.

1887. Dukát ebben az évben, szokatlan módon, nem három, hanem négy évre választják meg a Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland tanácsának tagjává. (Ez megismétlődik majd 1891-ben is.)

Ebben az évben jelenik meg egyik jelentős nyelvészeti munkája egy észak-indiai (!) dravida nyelvről a

Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland hasábjain: „An essay on Brāhūi grammar, after the German of the late Dr. (Ernest) Trumpp of Munich University” (A brahui nyelvtan összefoglalása a néhai dr. [Ernest] Trumpp, a Münchener Egyetem tanára német nyelvű munkája alapján). Ezzel érdemes egy kicsit részletesebben is foglalkozni.

A tanulmány a Royal Asiatic Society tiszteletbeli titkára, dr. R. N. Cust felkérésére készült, aki úgy gondolta, hogy Trumppnak ezt az 1880-ban megjelent írását hozzáférhetővé kellene tenni az angolul olvasók számára is.

Duka munkája nem egyszerű fordítás, hanem – Trumpp dolgozatát alapul véve – a brahui nyelvről addig megjelentek tömör összefoglalása. Bevezetőjében megemlíti, hogy a brahui a dravida nyelvek egyike s a szomszédságában indo-iráni nyelveket beszélők közt éppen olyan izolált helyzetben van, mint Európában a neolatin nyelvek környezetében

található baszk, valamint a germán, szláv és neolatin szomszédokkal rendelkező magyar. Leech, a Bombayi Hadse-reg őrnagya hozta az első hírt erről a nyelvről 1838-ban. Ő szójegyzéket, mondatokat és néhány mesét közölt a Journal of the Asiatic Society of Bengalban, majd Christian Larsen állapította meg, hogy a dravida nyelvek közé tartozik. Duka 35 fejezetben a hangtan felvázolása után a nyelvtant ismerteti, végül Szádi Gulisztánja egy részletének brahui fordítását közli. (A dravida nyelvekben, ugyanúgy, mint az uráli vagy a török nyelvekben nincsenek nyelvtani nemek, prepozíciók helyett posztpozíciókat használnak; a többes számot -k vagy -ak képz. A brahuiban sok szindi, perzsa, baludzi kölcsönszó van. Ma körülbelül 750 ezren beszélnek Pakisztán keleti részén, szunnita mohamedánok, akik főleg pásztorkodással foglalkoznak.)

Duka közbenjárására 1887-ben került az elhunyt Arthur Grote, az MTA külső tagja 32 nyelvészeti könyve a

Magyar Tudományos Akadémia birtokába, amint arról az MTA Értesítője beszámolt.

1888. Duka hazalátogat, és január 29-én Sátoraljaújhelyen „Első benyomások Kelet-Indiában. A hindu társadalom alaptörvényei” címmel előadást tart a Zemplénmegyei Orvos-Gyógyszerész Egyesület ismeretterjesztő estélyén. Ez megjelent egy 15 oldalas helyi kiadványként, s kissé rövidítve a Vasárnapi Újságban is.

Ebben az évben jelent meg Jakab Elek történész recenziója Duka Csoma-kötetéről, és ekkor látott napvilágot a revideált Biblia ószövetségi részének próbakiadása.

1889-ben rövid időre ismét hazalátogat. Sátoraljaújhelyen, február 17-én „Európai háztartás Kelet-Indiában” címmel tart előadást a Zemplénmegyei Orvos-Gyógyszerész Egyesület ismeretterjesztő estélyén. Az előadás szövege még ebben az évben megjelent a „Népszerű előadások” gyűjte-

ményében. Ebben olvashatjuk például, hogy hogyan történik a kiválasztás és a kiképzés az indiai szolgálatra; milyen az időbeosztás, a tűzriadó s olykor a temetés, a 25–35 napos, a téli időszakban induló hajóúton Angliától Kelet-Indiáig, milyen a katonai és polgári települések élete, az átlagos lakóépületek beosztása, berendezése és kiszolgálása, a szolgák munkamegosztása, mit és hogyan befolyásolnak a helyi szokások, a vallások és a kasztok, mi a napi időbeosztás. Részletesebben beszámol az ottani élet komoly nehézségeiről (száraz vagy hideg évszak november végétől február végéig, száraz forró évszak március elejétől május végéig, a nedves-forró évszak május végétől november végéig, amit az európaiak nehezen viselnek el), egészségügyi, emberi problémáiról is.

Augusztusban Murrenből írja egyik levelében, hogy még egy hétig Svájcban marad, majd Párizson át hazatér

Londonba. Szeptember végén már Svédországból és Norvégiából való visszatéréséről tudósít.

1889-ben is több fontos Duka-írás jelent meg. Arthur Grote, az MTA külső tagjáról szóló emlékbeszédét Xantus Gábor olvasta fel, a bibliafordítás ügyében írt levelét a Sárospataki Lapok közölte, míg a „Néhány szó az idegen nyelveknek magyar helyesírásához” című írása a Vasárnapi Újságban olvasható.

Valószínűleg az első angol nyelvű összefoglalás az uráli nyelvekről Dukáé, mely a Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland hasábjain jelent meg, 181 irodalmi forrás feldolgozásával készült, 64 oldalas, címe: „The Ugor branch of the Ural-Altai family of languages” (Az urál-altaji nyelvcsalád ugor ága). Ebben történeti sorrendben ismerteti a különböző osztályozásokat: *Castrén* rendszere (1849–1862): 1. Tunguz-mandzsú. 2. Mongolkalmük. 3. Tatár vagy turk dialektusok.

4. Szamojédok. 5. Finnugor vagy uráli nyelvek. – *Friedrich Müller* beosztása (1876): 1. Szamojéd nyelvek. 2. Finn nyelvek: a) Finnségi csoport: finn, észt, lív, lapp. b) Permiek: zürjén, votják. c) Volgai bolgárok: cseremisiz, mordvin. d) Ugor nyelvek: osztják, vogul, magyar. 3. Török vagy tatár csoport: a) Jakut. b) Ugor (Ugric), csagatáj, turkomán, üz-bég. c) Nogaj, kalmük, csuvas. d) Ozmán-török. 4. Mongol. 5. Tunguz. – *Budenz József*, az MTA tagja *Ungarische Sprachstudien* (1869) és *O. Donner* (Helsingfors 1872) rendszere: 1. Finn vagy Csud-Volga-Perm csoport. a) Nyugati finn-volgai csoport: finn, vot, a csaknem kihalt karéliai, vepsz, észt, lív, lapp, a volgai nyelvek: morvin, csere-misz. b) Permi csoport, zürjén, a vele közeli rokon voltaképpen permi és a votják. 2. Ugor csoport: osztják (23 ezer fő), vogul (6558 fő), magyar (6,5 millió). Közli az 1–10, 100, 1000 számokat magyar-székely, finn, vogul, osztják nyelven, valamint szójegeket és rago-

zási táblázatokat is bemutat. *Reguly Antal* útját nyelvrokainak földjén egy térképen is ábrázolja.

1890. Megjelenik beszámolója az 1889 szeptemberében Stockholmban tartott 8. Nemzetközi Orientalista Kongresszusról. Duka ezen *Delmar Morgan* és dr. *Robert N. Cust* társaságában a Royal Asiatic Society hivatalos kiküldötteként vett részt. Két előadást ismertet részletesebben, dr. *Cust* tanulmányát az urá-altaji nyelvek földrajzi elhelyezkedéséről, amelynek végén megjegyzi, hogy pusztá spekuláció volna rokonság feltételezése a turk, a koreai, a mai japán, valamint a régi akkád nyelv között. Ezt követően *Abraham Amirkhanianz*: „A csagatáj nyelv fejlődése az elmúlt 500 évben” című előadását ismerteti.

Több nekrológot is írt ebben az évben. Januárban a hazai urológia úttörőjéről, *Antal Géza* sebész professzoráról a *The Lancet*ben, *Engelbrecht Ahlquist* nyelvészről a *Journal of the Royal Asiatic Society*ben és a *The Bible*

Society Monthly Reporterben, a szabadságharc egykori katonájáról, a Talmud és a rabbinikus irodalom első cambridge-i tanáráról dr. Schiller Szi-nessy Salamon Márkról a Vasárnapi Újságban írt megemlékezést.

Május 3-án hazaindul Londonból, egy-egy éjszakát Lipcsében, Prágában és Bécsben tölt, majd Budapestről Konstantinápolyba megy. Onnan jö-
vet, május 21-én Zimonyból írja Szász Károlynak, hogy 4-5 napot tölt Buda-
pesten, a Hungáriában száll meg, s
szeretne találkozni a bibliarevizión
dolgozó szakértőkkel. Ezt követően a
Felvidékre utazik, Liptószentmikló-
son Haán Lajos iskolatársa barátaival
is találkozik. Június 13-án Ó-Tátrafü-
redről írja, hogy 20-ig marad ott, majd
visszatér Angliába.

Szeptemberben az első teljes ma-
gyar bibliafordítás, a Vizsolyi Biblia
300 éves jubileuma alkalmával ren-
dezett ünnepekre a Brit és Külföl-
di Bibliatársaság hivatalos kiküldöt-

teként érkezik Magyarországra. 10-
én érkezik Budapestre és 12-én Szász
Károllyal Sárospatakra megy, ahol
részt vesz a bibliafordítás revíziójá-
ról tartott értekezleten. Meglátogatja
régí iskoláját, „körülbelül 50 éve,
hogy e kollégiumban tanultam, azóta
nem voltam a falai között” – írja.
Szeptember 14-én beszédet mond
Göncön, Károlyi Gáspár bibliafordító
szobrának leleplezésén. (Ő volt az el-
ső adakozó, amikor a szoborra gyűj-
töttek.) Beszédét a jubileumi emlék-
könyv is közölte. Október 6-án már
Londonban van.

1891. Londonban, április 20-án kelt
levele alapján közli a Vasárnapi Új-
ság „Buddhista emlékek akadémi-
ánkban” című írását. Ugyanez a lap
később a Magyar Tudományos Aka-
démia három kelet-indiai tagját Babu
Rajendralála Mitra nyelvészt és törté-
nészt, Edwin Atkinson entomológust
és Mahámahopádhyája Mahésa-
chandra Nyáyaratna szanszkritoló-

gust mutatja be Duka Tivadar cikkében. A The Lancetben a Szemészet szerkesztőjéről, dr. Herschler Ignác-ról írt nekrológot. Újabb négy évre megválasztják a Royal Asian Society of Great Britain and Ireland tanácsának tagjává.

Az év őszén Ferenc fiával hazalátogatott. Rokonával, Duka Róberttel felkereste szülőfaluját, Dukafalvát is, ahol a szülőháza akkor már nem állt.

1892. január 19-én Szász Károlynak írt levelében említi, hogy „1864 óta először több napig fekvő beteg voltam”, majd panaszodik, hogy nem küldik azokat a lapokat, amelyekre előfizetett, „bizony a nyugati pontos-ságra nagy szükség volna”. Azt tervezi, hogy februárban a tengerpartra utazik, és február végén tér vissza Londonba.

Februárban a The Lancetben jelenik meg Lumnitzer Sándor sebész egyetemi tanárról, Görgey törzsorvosáról, az antiszepszis bevezetőjéről írt megem-

lékezése, a Sárospataki Lapokban pedig a „Nagy-Britannia és a magyar protestantizmus” című írása. A The Journal of the Royal Asiatic Societyben Henry Walter Bellew orvos tábornokról emlékezett meg, aki monográfiát írt a koleráról, Afganisztán néprajzáról, s írt egy pastu nyelvtant is.

Az év tavaszán hosszabb időre vendégül látta Londonban Görgey Artúr tábornokot. Görgey egyik haza írt levelében külön kiemelte, mennyire tetszik neki Angliában a törvény előtti egyenlőség; az, hogy itt a grófot is becukják, ha áthágja a törvényt.

Májusban Magyarországra utazik. Az Akadémián 2-án olvasta fel Rádzsa Radzsendralála Mitra akadémiai tagról szóló emlékbeszédét. Ezt követően részt vett Kis Áron debreceni püspök beiktatásán, a május 4-i evangélikus zsinaton, 5-én pedig Sárospatakon beszédet mondott a Református Ifjúsági Egyesület közgyűlésén. „Távoli hangok” című írásában a Protes-

táns Egyházi és Iskolai Lapban a Biblia terjesztésének fontosságáról ír, s megemlíti, hogy magyarországi kedvező tapasztalatairól, az evangélikus zsinaton és a református püspökszentelésen való részvételéről tájékoztatta a Brit és Külföldi Bibliatársaság választmányát.

Október végén a The Lancetben egy névalírással együtt megjelent közlemény (lehetőséges, hogy Duka tollából) arról számol be, hogy nemzetközi összefogással emlékművet kívánnak emelni Semmelweis Ignácnak. Az írás megemlíti, hogy ezzel kapcsolatban a Királyi Orvosszövetség Sir Andrew Clark elnöklete alatt tartott októberi rendkívüli ülésén beszédet mondott Duka Tivadar is.

Ebben az évben jelenik meg Hunfalvy Pál nyelvész, etnográfus, a debreceni parlament egyik jegyzője, akadémikusról a The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Irelandban írt nekrológja.

1893. január 3-i levelében arról számol be, hogy „Farkas Jenő kollégám itt van, kórházakat látogat”. Április 12-i levelében azt az elgondolását említi, hogy a „jövő ősszel elhagyjuk Angliát és melegebb éghajlatra költözzünk”. Május 16-án levelet ír a Budavár felszabadítása ünnepét szervező bizottságnak. (Ezt a Vasárnapi Újság közölte.) A The Lancet május 20-i számában egykori harcostársát, Görgey törzssorvosát, az Orvosi Hetilap megindítóját, Markusovszky Lajost búcsúztatja. Szeptemberben A Mi Otthonunk közli „Római katolicizmus és ker. katholicitás” című írását.

A telet feleségével a Riviérán és a francia–spanyol határ közelében levő Pauban tölti. Az 1894-es Protestáns Új Képes Naptár részére megírja „Az angol protestánsok vallási életéről” című cikket.

1894. Részt vesz Budapesten az uralkodó védnöksége alatt megrendezett 8. Nemzetközi Közegészségi és

Demográfiai Congressuson, mely szeptember 1-jén hangversennyel nyílt meg. A tanácskozásokat másodikán kezdték el. Ezen a kongresszuson foglalkoztak először külön szekcióban a trópusi betegségekkel, a szekció elnöke Duka Tivadar volt. Nyomtatásban Hertfordban megjelent 24 oldalas szekciónyitó beszéde. (A címlap szövegéből egyértelmű, hogy orvosi rendfokozata őrnagy – surgeon-major –, katonai rendfokozata pedig a Bengálii Hadsereg alezredese – lieutenant-colonel – volt.)

A kongresszussal kapcsolatban egy Semmelweis emlékünnepeket is tartottak. Ezen Duka – tekintettel a számos külföldi vendégre – angol nyelvű beszédet tartott, amit magyarul az Orvosi Hetilap közölt. A kongresszuson szeptember 5-én tartott előadásán alapuló „The nature and causes of cholera” (A kolera természete és okai) című cikke a The Lancetben olvasható. Megjegyezhetjük, hogy ez a téma

nálunk is aktuális volt, mert a 19. században több kolerajárvány volt Magyarországon. Szeptember 17-én elhagyta Budapestet, Bécsbe, majd Drezdába megy, ahol megnézi a képtárat és a Hamlet előadását, majd Wisingenen át hazatér Angliába.

Dukának a régi indiai orvostudomány iránti érdeklődését igazolja az a kétrészes írás, amelyet a Bower százados által felfedezett 6. századi indiai orvosi kézirat szövegkiadásáról és fordításáról írt ebben az évben a The Lancetbe. „Az anglikán egyház és a pápa” című írását – szintén ebben az évben – a sárospataki Órálló közölte. Két angol barátjától, Brian Houghton Hodgsontól és Salamon Caesar Malantól a Vasárnapi Újságban búcsúzik.

1894–95 telét is a Riviérán és Pau-ban töltik.

1895. február végén Mentonból ír Szász Károlynak. Márciusban egy Spanyolországi körutat tesznek: Madridot, Sevillát, Granadát, Cordobát, To-

ledót látogatják meg, majd onnan a franciaországi atlanti tengerparti Biarritzba mennek, s visszatérnek Angliába. Szász Károlynak a következőket írja: „A mókrok hagyományai, ha nem is olyan nagyszerűek, mint a mogul uralkodóké Kelet-Indiában, de némi tekintetben bámulatosabbak amazokénál”, majd megemlíti, hogy Emerson Esszéinek magyar fordítása – mely jobb, mint az eredeti (Szász Károly műve – P. Gy.) – volt a téli olvasmánya.

1895-ben megszületik Ausztráliában Robin nevű unokája, Albert fia.

1896. a millenniumi ünnepségek éve. Barátai és Görgey meghívására május 18-án Visegrádra – ahol Görgey lakott – és Budapestre indul. Június 8-án megtekinti a millenniumi felvonulást és az új Országházat. Június 11-én Szász Károly püspökkel és Eduard Millerrel, a Brit és Külföldi Bibliatársaság bécsi képviselőjével együtt a Várban fogadja Ferenc József, akinek egy díszes kötésű Bibliát nyújtanak át.

Délután újabb kihallgatáson fogadja a király, amelyen Duka köszönetet mond a Vaskoronarendért. Az Ezredéves Kiállításra a Lord Major létrehozott egy angol bizottságot, Duka ennek is tagja volt.

Brian Houghton Hodgsonról írt nekrológját az Asian Quarterly Review közli.

1897. Kőrösi Csoma Sándorhoz hasonlóan ő is támogatta volt iskoláit. A Sárospataki Lapok májusban beszámol arról, hogy Duka Tivadar 1000 Ft-ot adományozott a Református Kollégium Könyvtára számára. Az adományt hálás köszönettel nyugtázta a Tiszáninnenyi Egyházkerület közgyűlésének alapján Badácsi György papi főjegyző. Duka ugyanebben az évben 1000 Ft-os alapítványt létesített az eperjesi Evangélikus Kollégium javára is, azzal a kikötéssel, hogy ennek évi kamatát felváltva egy-egy jó magaviseletű jogakadémiai, teológus, illetve főgimnáziumi tanuló kapja.

1897. december 6-i levelében 2000 koronás alapítványt létesít a Magyar Tudományos Akadémián azzal, hogy annak kamataiból magyar orientalisták saját kutatási eredményeik alapján háromévenként áprilisban, Csoma születése és halála hónapjában, Csoma emlékére előadásokat tartsanak és azokat kiadják, „hogy Kőrösi Csoma Sándor emléke a jövőben is ébren tartassék”. Ilyen előadásokra 1900 és 1918 között háromévenként, majd 1927-ben, 1928-ban és 1935-ben került sor. Az előadók, köztük neves nyelvészek, orientalisták, a következők voltak: Goldziher Ignác, Gombocz Zoltán, Németh Gyula, továbbá Kuun Géza, Thury József, Kégl Sándor, Kunos Ignác, E. Denison Ross.

A telet a Duka házaspár ez alkalommal is a Riviérán tölti, január 4-én Monte Carlóból, március 6-án Cannesből kap tőlük levelet Görgey.

1898. Megjelenik Hertfordban a „Kossuth and Görgei. Recollections of

a stormy period” (Kossuth és Görgei. Egy viharos időszak emlékei) Busbach Péter Budapesten 1898-ban (!) kiadott „Egy viharos emberöltő” című munkája alapján. Busbach a szabadságharcot Perczel Mór és Guyon Richárd – Görgey személyes ellenfelei – táborában harcolta végig, és sokáig meg volt győződve Kossuth viddini állításainak igazságáról, de a háború történetének alaposabb megismerése után egyértelműen Görgey mellé állt. Duka lényegében Busbach könyve, saját tapasztalatai és más emlékiratok alapján 95 oldalon összefoglalja a Kossuth–Görgey kérdés történetét, Görgey igazságának alátámasztására.

Az év végén ismertette a Budapesti Szemlében azt a két írást Kőrösi Csoma Sándorról, amelyik a Csoma-monográfia megjelenése után látott napvilágot. Ezek: Sir William Hunter A zarándok tudós (The Pilgrim Scholar) az allahabadi The Pioneer Mailből és Barthélemy St. Hilaire cikke a Jour-

nal des Savants 1887 novemberi számából. Ugyanitt olvashatjuk Barthélemy St. Hilaire-nek Duka Tivadarhoz írott levelét is.

1899. Duka az indiai eseményeket változatlanul figyelemmel kísérte. Ennek jegyében ismertette a The Lancetben az 1897-es bombayi pestisről a Bécsi Bizottság által készített jelentést.

Ebben az évben látogat el utoljára Magyarországra. Április 24-én az Akadémián felolvassa emlékbeszédét Spencer Wellsről, 26-án felkeresi Hegedüs Sándor kereskedelmi minisztert, este pedig meglátogatja a Szabadelvű Klubot. Hazautazása után lezárja saját munkáinak bibliográfiai jegyzékét (július 15-én). 75 tételt sorol fel, az utolsó a bombayi pestisről szóló cikk. Életrajzi jegyzeteit 1899. augusztus 14-én azzal fejezi be, hogy életében három dolgot szeretne különösen kiemelni:

„1. Kőrösi Csoma Sándor életének és munkálkodásának ismertetése.

2. A szabadság harcz ideje alatti szolgálatom Görgei Arthur tábornok mellett Pozsonytól Világosig és orosz fogságban Nagy Váradig.

3. A Brit és Külföldi Biblia társulatnál tett szolgálat 1885-től, mely lehetővé tette, hogy a magyar Károli Biblia revízióját ottani szolgálatom alatt előmozdítsam.”

Időközben a Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem orvostan tanártestülete május 31-i IX. rendes ülésén Ajtai Kovách Sándor, a törvényszéki orvostan tanára a következő előterjesztést olvasta fel: „Hazánkfia dukafalvi és kucsini Duka Tivadar dr. az angol kir. bengaliai hadsereg nyugalmazott ezredes főorvosa, áldásos orvosi működésének 50 éves jubileuma küszöbén a tiszteletbeli tudori oklevél adományozása által méltó kitüntetésben részesíttessék... Többek helyeslő hozzászólása után az orvostan tanártestület az indítványt egyhangúlag elfogadta.” Ennek

alapján – Ponori Thewrewk Emil leköszönő rektor 1900. szeptember 16-i beszéde szerint – „A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem tanácsa dr. Duka Tivadarnak, az Angol-Kelet-indiai Hadsereg nyugalmazott főtörzsorvosának Ő császári és apostoli királyi Felsége 1899. évi augusztus 12-én kelt legfelsőbb engedélye alapján... kiszolgáltatta a tiszteletbeli orvostudori oklevelet.” Az oklevelet Londonban október 14-én kapta kézhez.

A kitüntetéshez számosan gratuláltak. A sárospataki Református Gimnázium igazgató-tanára – Londonból utána küldött – jókívánságaira Lowes-toftból szeptember 10-én válaszolt.

December 30-án Szász Károlyhoz intézett levelében azt írja, hogy „Ebben az évben nem megyünk a Riviérára”, majd méltatlankodva jegyzi meg, hogy az 1899-ben kitört második búr háborúban „a magyar újságok nem értik a dolog velejét és kigyót békát kiáltanak az angolokra”. Duka már

1899. december 4-től ír leveleket különböző magyar lapoknak a búr háborúval kapcsolatban.

1900. A búr háborúhoz az etikai szempont mellett – angol részről igazságosnak tartotta – családi vonatkozás is fűzte. Ausztráliában élő orvos fia, Albert orvos századosként a Queensland gyarmat által kiküldött lovasított gyalogság harmadik századában az Elands River Camp védelmében nagy túlerővel szemben vívott harcban kitüntette magát. Megkapta a harctéren brit tiszt által elérhető egyik legmagasabb kitüntetést, a Distinguished Service Ordert (DSO). Az egységnek nagy veszteségei voltak, egyetlen orvosa, aki maga is megsebesült, szinte állandóan operált.

Duka Tivadar pedig írja a helyreigazító leveleket a magyarországi lapoknak.

1901. Budapesten Hornyánszky Viktor könyvnyomdájában megjelenik a „Levelek a boer-angol háborúról”

című 49 oldalas füzet, mely Dukának a Vasárnapi Újságban, a Magyar Hírlapban, a Kis Tükörben, az Evangélikus Családi Lapban megjelent olvasói leveleit, három nem közölt írását, valamint a liverpooli püspöknek az Evangelical Alliance-hez intézett levele magyar fordítását tartalmazta.

1902. Dukának, aki haláláig a Budapesti Honvédegyesület tagja volt, a szabadságharc során kapott kitüntetésére való tekintettel márciusban a honvéd századosi nyugdíj kétszeresét ítélik meg.

1903. Dukának arra is volt gondja, hogy az Akadémiához eljuttatott Csoma-hagyatékot, például a Malantól kapott tibeti könyveket és a dokumentációt biztonságosan és a kutatók számára is hozzáférhetően tárolják. Londonban 1903. november 28-án kelt, Goldziher Ignáchoz írt levelében a következőket olvassuk: „Azt kívánom, hogy külön szekrényben legyenek elhelyezve, nem valami fel-

tűnő bútorba, de egyszerű szolid szekrénybe, egyszerű felirattal, hogy ha már mi nem leszünk, az utókor, ha érdeklődik érte, megtalálja mind együtt.” A felmerülő költségekre 200 koronát küld. A szekrény hamar el is készült. Szily Kálmán főtktár 1903. december 21-i levelében már a következőket írja: „A Kőrösi szekrény már föl van állítva az olvasó teremben. Erős tölgyfából van, amerikai zárral. A szekrény fölött Kőrösi Csoma Sándor arcképe, s magán a szekrényen arany betűkkel ez a fölírás: Duka Tivadar r. tag ajándéka.” – amint ezt Terjék József idézi.

December 24-i, Szily Kálmánnak írt levelében megjegyzi, hogy „asthmaticus lettem”.

1904. A Brit és Külföldi Bibliatársaság, amelynek húsz éven át választmányi tagja volt, alelnökké választja.

Augusztus 13-án – Világos napján – levelet ír Görgey Artúrnak Ben Rhydingből, Yorkshire-ből, Skócia szom-

szédságából, ahol a nyarat töltötték, s ahol – mint írja – már többször is jártak. Megemlíti, hogy Albert fia 1901 februárjában visszatért Ausztráliába, második fia született, az idősebbik viszont velük tölti a vakációt.

1905. június 22-én Londonban családi körben, jó egészségben ünnepelte nyolcvanadik születésnapját és aranylakodalmát. Az örömet fokozta, hogy orvos fia, akinek felesége meghalt, felhagyva ausztráliai gyakorlatát visszatért a szülői házba.

1906. Budapesten nemzetközi Semmelweis-émlékünnepséget rendeztek. Ennek előkészítésében még tevékenyen részt vett, de maga már nem tudott oda elmenni, orvos fiát, Albertet küldte el maga helyett. Az ünnepségen Duka Tivadart Semmelweis tevékenységének elismertetésében végzett fáradhatatlan munkájáért ezüst Semmelweis-émlékéremmel tüntették ki. Albert meglátogatta Visegrádon Görgy Artúrt is.

Ebben az évben – orvosai tanácsára – feladja londoni, Nevern Square-i lakását, és a család – amint ezt korábban Malan is tette – a napos, jó levegőjű déli tengerparti üdülővárosba, a Southamptontól 40 kilométerre dél-nyugatra fekvő Bournemouthba, a Grande Avenue 15-be költözött. Albert fia 1919-ig, édesanyja haláláig lakott itt.

1907. Bournemouthból változatlanul mentek a levelek rokonokhoz, barátokhoz, ismerősökhöz, így Ferenc öccsének Budapestre, Stein Aurélnak Kasmírba is. Március 7-én Szily Kálmánnak írt levelében 100 koronát küld az MTA-nak Körösi Csoma Sándor szobra elkészíttetésére. (Ez 1910-ben valósult meg.)

1908. május 5-én, éjfél előtt fájdalmak és komoly betegség nélkül meghalt. 82 éves volt. Május 9-én, szombaton temették el, feltehetően a brit hagyományok szerint, családi körben.

Sírja Bournemouth-Boscombe Pokes-down városrészében található, a hatalmas araukária fenyőkkal szegélyezett East Cemeteryben, a Gloucester Road-i bejáratától a kápolna felé vezető út jobb oldalán levő parcella felső részében. Ugyanott nyugszik hűséges felesége, Anna Jane Taylor, aki 91 éves korában halt meg.

A Duka házaspár pajzs alakú vörös márvány sírkövén eredetileg fekete betűkkel a következő felirat olvasható: IN LOVING MEMORY OF THEODORE DUKA, Lieut. Col. IMS MD FRCS Knight of the Iron Crown, died May 5, 1908 aged 82 – and his wife ANNA JANE, who died March 17, 1919, aged 91. Magyar fordításban, a rövidítések feloldásával: Duka Tivadar alezredes, az Indiai Egészségügyi Szolgálat tagja, orvosdoktor, a Királyi Orvosi Egyesület rendes tagja, a Vas-koronarend lovagja, aki elhunyt 1908. május 5-én 82 évesen – és felesége Anna Jane, aki 1919. március 17-én

hunyt el 91 évesen – szeretett emlékére. (A sírről készült fénykép az Élet és Tudomány 1989-ben, 16. számában közölte.)

A Duka házaspár sírja mellett balra két kereszt alakú rózsaszín sírkő alatt nyugszik két fia, Francis Theodore Taylor Duka, aki 63 éves korában 1921-ben hunyt el, valamint az 57 éves korában, 1923-ban meghalt Albert Teophilus.

A halálhírt követően az özvegy címére több mint 160 távirat és levél érkezett. Görgey Artúr 11-én érkezett táviratában azt írta: „vele az ember legdrágább kincsét, igaz és bátor barátját temeti el”. Táviratban fejezte ki részvétét Berzeviczy Albert, az MTA elnöke, egykori eperjesi jogakadémiai tanár is. Nekrológ jelent meg – többek között – a Vasárnapi Újságban, a Sárospataki Református Lapokban, a The Lancetben, a The Timesban, a Bournemouth Visitors Directoryban is.

A Stein Aurél által Kasmírban, a Mohand Marg táborban 1913 júliusában megírt akadémiai emlékbeszédet 1913. október 27-én Szily Kálmán akadémikus olvasta fel. Stein Aurél Dukáról írt megemlékezését (fényképpel) 1914-ben Oxfordban is kiadta.

Duka Tivadar alapvető munkáját a Kőrösi Csoma-kutatásban Indiában E. Denison Ross, Budapesten Szilágyi Ferenc és Terjék József, Párizsban Bernard Le Calloc'h, Kolozsvárott Csetri Elek folytatta.

BIBLIOGRÁFIA

BIOGRÁFIA

- DUKA TIVADAR: Életrajzi adatok a Magyar Tudományos Akadémia főtítkárának (Szily Kálmánnak). Kézirat. 18 old. MTA Kéziratár, K-1240:42
- DUKA, THEODORE: Biographical notes written by Dr. Theodore Duka. Received from his son, Mr. Frank Duka in April 1909 by Aurel Stein. 32 old. MTA Keleti Könyvtár, Duka-dosszié
- DUKA TIVADAR: Publikációim jegyzéke. Kézirat. MTA Keleti Könyvtár, Duka-dosszié
- STEIN AURÉL: Duka Tivadar emlékezete Stein Aurél külső tagtól. MTA Emlékbeszédek XVI. 9. sz. 265–297. (1913.) Új kiadása: SZÖRÉNYI LÁSZLÓ (szerk.) Stein Aurél: Ázsia halott szívében. Válogatott írások. Helikon, Bp. 1985. 382–412.
- STEIN, M. AUREL: K.C.I.E.: In memoriam Theodore Duka (1825–1908). A lecture read before the Hungarian Academy of Sciences, October 27, 1913. Privately printed. Oxford, Horace Hart, Printer to the University, 1914. 35 old. (Duka Tivadar időskori képével.)

Theodore Duka. National Army Museum (London): Index for Indian Army Officers, Ben, Med, 1854. VH

KARÁCSONYI J.–BOROVSKY S. (szerk.): Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effigie editiones a. 1550. (Ritvs explorandae veritatis ... Colosuarius 1550) Hornyánszky, Bp. 1903. Nr. 96 (322) 187.

D[UKA] F[ERENC]: DUKA (A Duka család). Kézirat. 131 old. + táblázatok, dokumentummásolatok. Bp. 1991. MTA Könyvtár, Kézirattár 990/1991 (Duka-dokumentáció)

DUKA TIVADAR FONTOSABB ÍRÁSAI

Történelem

Visszaemlékezés az 1848/49-es téli hadjáratra. (1850) Magyar Országos Levéltár, R-195, Klapka György iratai, 6. doboz, 22. tétel. – Részletei újra megjelentek: KOSÁRY DOMOKOS: Klapka György és Duka Tivadar. In: GLATZ FERENC (szerk.): A tudomány szolgáltatásban. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Az MTA Történettudományi Intézete, Bp. 1993. 319–322.

A világségi fegyverletétel. (1850) Magyar Országos Levéltár, R-295, Klapka György iratai, 1. csomó, 4. tétel. – Közlő: PELYACH ISTVÁN:

Egy korszakzáró és áruló-mítoszt teremtő fegyverletétel. Duka Tivadar emlékirata a világségi fegyverletételről. Aetas (Szeged), 1992. 1–2. sz. 158–178.

Visszaemlékezés 1848 és 49-ből. Pesti Napló, 32, 83. 1. (1881. márc. 25.)

Levél a Budavár felszabadításának ünnepét szervező bizottsághoz. Vasárnapi Újság 40, 21. 360. (1893. máj. 21.)

Kossuth and Görgei. Recollections of a „Stormy period”. An Historical Essay, based on the Hungarian work of Dr. Peter Busbach entitled „Egy viharos emberöltő”. Published by Frigyes Kilián. Vol. 1. Bp. 1898. Printed by Stephen Austin and Sons, Hertford, 1898. 96 old.

Levelek a boer–angol háborúról. Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, Bp. 1901. 49 old.

Orvostudomány

A Ganges parti éghajlati bajokról. Orvosi Hetilap 4, 6. 513–517. hasáb (1860)

On the Discovery of Semmelweis. The Indian Lancet (Lahore) 1860. 3. 35–36.

A poklosságról. Orvosi Hetilap 5, 1. 211–214. hasáb (1861)

Az orvosi tudomány állása Kelet-Indiában. Orvosi Hetilap 5, 18. 353–358., illetve 20. 391–394. hasáb (1861)

Clinical cases. The Indian Lancet (Lahore) 1863
*Némelly megjegyzések a cholera támadása és
 gyógykezelése körül.* Orvosi Hetilap 10, 43.
 747–751. hasáb (1866)
The endoscope. Indian Annals of Medical Sci-
 ence (Calcutta) 1866
Ivory exostosis in the nasal cavity. Transactions
 of the London Pathological Society 17. 1866
*Emasculation as practised in the East India with a
 preparation in St. George's Hospital Museum.*
 Pathological Society's Transactions 1866
Simla as a sanatorium. The Indian Medical
 Gazette 1870
Stricture of the urethra. The Indian Medical
 Gazette 1871
Cases of hydrophobia. The Indian Medical Ga-
 zette 1872
Darjeeling as a sanatorium. The Indian Medical
 Gazette 1874. febr. 2. 34–35. old., illetve
 1874. márc. 2. 63–65. old.
A case of dry gangrene of both lower extremities.
 London Pathological Society's Transac-
 tions, 26, 1875
*Némely megjegyzések a Keletindióban, különösen
 a Himalayák táján előforduló lázak jelenségei-
 ről.* Orvosi Hetilap 25, 29. 673–685. hasáb
 (1881)
Egyéni tapasztalatok a koleráról a kolera hazájában.
 Országos Orvosi Congressus tárgyalásai.
 Athenaeum, Bp. 1885. Különlenyomat.

*Semmelweis on childbed fever, its causes and
 prevention.* Stephen Austin and Sons, Hert-
 ford, 1892. 30 old.
International monument to Semmelweis. The
 Lancet 1892. 2. 1012–1013.
*An address on tropical medicine delivered at the
 Eighth International Congress of Hygiene and
 Demography.* Budapest, 1894. Stephen Aus-
 tin and Sons, Hertford, 1894. 24 old.
The nature and causes of cholera. The Lancet
 1894. 2. 760–761.
The Bower Manuscript. The Lancet 1894. 2. 918.,
 illetve 1895. 2. 1585–1586.
The plague in Bombay (in 1897). The Lancet
 1899. 1115–1116., 1176–1177.

Kőrösi Csoma Sándorról

Kőrösi Csoma Sándor. (Tárca.) Magyar Posta 1,
 117. 530–531. (1857)
Kőrösi Csoma Sándor. II. (Tárca.) Magyar Posta
 1, 135. 602–603. (1857)
Kőrösi Csoma Sándor. II. (Vége.) Magyar Posta
 1, 138. 614–615. (1857)
*Két levél a Ganges partjairól Kőrösi Csoma Sán-
 dorról (kéziratai, nyomtatványai és síremlé-
 ke ügyében).* Magyar Akadémiai Értesítő
 18, 10. 608–613., 613–622. (1858)
Adalék Kőrösi Csoma Sándor életrajzához. Buda-
 pesti Szemle 21, 220–239. (1864)

Some remarks on the life and labours of Alexander Csoma de Körös, delivered on the occasion when his Tibetan books and MSS were exhibited before the Royal Asiatic Society on the 16 June 1884. The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland 16, 22. 486–494. (1884)

Kőrösi Csoma Sándor. Felolvasatott Kőrösi Csoma Sándor irodalmi hagyatékának bemutatása alkalmából a londoni Royal Asiatic Society 1884. június 16-dikán tartott ülésén. Budapesti Szemle 39, 93. 463–472. (1884. Az előbbi frás magyar nyelvű változata.)

Két levél. (1883. február 2. Darjeeling, 1883. március 2. Szuec). A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője 17, 4. 54–56. (1883)

Life and works of Alexander Csoma de Körös. A biography compiled chiefly from hitherto unpublished data, with a brief notice of each of his published works and essays, as well as of his still extant manuscripts. Trübner & Co., Ludgate Hill, London, 1885. XII és 234 old. – Reprint kiadása a Bibliotheca Himalayica, series II., vol. 2. H. K. Kulöy szerkesztésében. Manjusri Publishing House, New Delhi, 1972. XXXVI és 234 old. Az eredeti, 1885-ös kiadást kiegészítették W. W. Hunter: A Pilgrim Scholar című írásával (III–XXXVI), mely eredetileg az allahabadi The Pioneer Mailben jelent meg 1885-ben.

Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Összegyűjtötte és életrajzzal bevezette Dr. Duka Tivadar nyugalmazott törzsorvos az Angol királyi Bengáliai Hadseregben, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Kőrösi Csoma Sándor arcképével, síremléke rajzával s egy térképpel. A Magyar Tudományos Akadémia kiadványa. Bp. 1885. VIII. és 438 old. – Reprint kiadása: Buddhista Misszió, Bp. 1984.

Kőrösi Csoma Sándor. Budapesti Szemle 3. folyam, 96, 264. 427–463. (1898. Sir William Hunter: A zarándok tudós című, az allahabadi The Pioneer Mail 1885. október 5-i számában megjelent írásának, Barthélemy St. Hilaire-nek a Journal des Savants 1887. novemberi számában publikált cikkének és ez utóbbi Duka Tivadarhoz írt levelének közlése.)

Természettudomány

Fall of meteorite near Knyahinya (= Csillagfalva, Ung vármegye) in the North-East of Hungary. Asiatic Society of Bengal Yearbook 1867.

Alsó-Bengál, physikai és éghajlati tekintetben. Akadémiai székfoglaló 1864. május 9-én. Budapesti Szemle (Új folyam) 9, 41–55. (1867)

Duka Tivadar. (Idézetek leveleiből, egyes magyar és perzsa szavak rokonságáról.) Vasárnapi Újság 9, 24. 277–278. (1862)

Szádi-fordítások. Gulisztán I. kötet XX–XXI, XXIII, XXV–XXXIII, XXXVI–XL. Kézirat. Melléklet a Pákh Alberthez írt 1862. december 28-i levélhez. MTA Kézirattár. MS-4746/153–155.

Saady. Koszorú 3, 24. 572–575. (1865)

An essay on Brāhūī grammar, after the German of the Late dr. (Ernest) Trumpp of Munich University. The Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland. New Series, 19, 2. 9–135. (1887)

Néhány szó az idegen neveknek magyar helyesírásához. Vasárnapi Újság 36, 17. 275. (1889)

The Ugor branch of the Ural-Altaic family of languages. The Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland 21, 8. 583–647. 181 ref., 1 térkép (1889)

Beszéd, melyet Dr. Duka Tivadar, mint a Londonban székelő Brit és Külföldi Bibliatársaság központi választmányának küldöttje a Károli-ünnepély alkalmából tartott Gönczön 1890. szeptember 14. napján. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, Bp. 1890. 12 old. – Ua: Beszéd Károlyi Gáspár szobrának leleplezésekor. In: RADÁCSI GYÖRGY (szerk.): A Károlyi

lyi Biblia háromszázados örömnépeének emlékkönyve. Steinfeld B. az Ev. Ref. Főiskola betűivel, Sárospatak, 1891. 109–119., illetve Az angol Biblia Társaságról. Fővárosi Lapok 27, 258. 1893–1896. (1890)

Buddhista emlékek Akadémiánkban. Vasárnapi Újság 38, 18. 285–286. (szöveg), 284–285. (képek) (1891)

Római katolicizmus és ker. katholicitás. A Mi Otthonunk 2, 37. 358–359. (1893)

Az angol protestánsok vallási életéről. Protestáns Új Képes Naptár 1894. 32–37.

A Biblia és a reformatio. Sárospataki Lapok 15, 29. 575–581. (1896)

Ex Oriente lux. (Egy buddhista példázat.) OSZK, Analecta 1160. (1887)

Tudósok, tudományos konferenciák

Jelentés az angol tudósok ez idei vándorgyűléséről. Pesti Napló 15, 227. 2. (1864)

Dr. Kovács-Sebestyén Endre. (Obituary.) The Lancet 1878, 1. 852.

Emlékbeszéd William Stephen Atkinson külső tag felett. MTA Értekezések a Természettudományok köréből 11, 12–17. (1881)

Emlékbeszéd Grote Artúr, a M. T. Akadémia külső tagja felett. MTA Emlékbeszédok 5. IX. 3–18. (1889)

Professor Géza Antal of Buda-Pesth. (Obituary.) The Lancet 68, 1890. 1. 59

Report on the proceedings of the 8th International Oriental Congress at Stockholm. The Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland 22, 205–212. (1890)

Professor August Engelbrecht Ahlquist. The Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland 22, 218–220. (1890)

Dr. Ignatius Hirschler. (Obituary.) The Lancet 69, 1891. 2. 1258–1259.

Professor Alexander Lummitzer. (Obituary.) The Lancet 70, 1892. 1. 448.

Surgeon-General Henry Walter Bellew. The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland 24, 880–884. (1892)

Rádzsa Radzsendlála Mitra külső tag emlékezete. MTA Emlékbeszédek 7, 5. 1–39. (1892)

Professor Paul Hunfalvy. (Obituary.) The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland 24, 149–157. (1892)

Louis Markusovszky M. D. of Budapest. (Obituary.) The Lancet 1893. 1. 1228–1229.

Spencer Wells emlékezete. Természettudományi Közlöny 31, 4. 153–159 (1899) és MTA Emlékbeszédek 10, 1. 1–18. (1901)

Ismeretterjesztő írásk

Külföldi levelezés. Életképek 6, 20. a címlap után. (1846) (Kucsini Tivadar aláírással)

Keletindiai ima-gép. Vasárnapi Újság 10, 27. 241. (1863)

Első benyomások Keletindióban. A hindu társadalom alaptörvényei. Előadás, melyet a Zemplén-megyei Orvos-Gyógyszerész Egyesület ismeretterjesztő estélyén 1888. január hó 29-én tartott Dr. Duka Tivadar nyugalmazott tőrszörvos az Angol Királyi Bengáliai Hadseregben, a Magyar T. Akadémia I. tagja. Zemplén Könyvnyomtató Intézetől Sátoraljaújhely, 1888. 16 old. Ua.: Vasárnapi Újság 35, 14. 222–226. (1888)

Európai háztartás Keletindióban. A Zemplén-megyei Orvos-Gyógyszerész Egyesület ismeretterjesztő estélyein tartott népszerű előadások gyűjteménye 4. Zemplén Könyvnyomtató Intézet Sátoraljaújhely, 1889. 69–92.

Dr. Schiller Szinessy Salamon Márk. (1820–1890, Cambridge-ben a Talmud és a rabbinikus irodalom első tanára.) (Nekrológ.) Vasárnapi Újság 37, 21. 341. (1890)

A Magyar Tudományos Akadémia három keletindiai tagja. (Babu Rajendlála Mitra nyelvész, történész, 1822–1891; Edwin Atkinson entomológus, 1840–1890; Mahámahopádhyája Mahéshachandra Nyáyaratna szanszkritológus, 1836–?) Vasárnapi Újság 38, 43. 693–695. (1891)

Két angol tudós: Brian Hodgson és Salamon Caesar Malan. Vasárnapi Újság 42, 32. 517–58. (1895)

Stein Aurél tanulmányútja a chinai Turkisztán sívatagyain. Politikai Hetiszemle 10, 20. 7–8. és 21. 8. (1903)

POTEMKIN ÖDÖN: Duka Tivadar. Az Ország
Tükre 3, 19. 1–2. (1854)

CURRENTÉ CALAMO: Doings at Comilla. Cal-
cutta Englishman 1854 október. (Újságki-
vágás az MTA Keleti Könyvtára Duka-
gyűjteményében.)

Duka Tivadar. Vasárnapi Újság 9, 24. 227–278.
(1862)

Beszámoló Duka Tivadar: Kelet-Indiában levő
orvosi viszonyok és az ottan leggyakrab-
ban előforduló betegségek című 1864.
május 7-i előadásáról a pesti Királyi Orvos-
egyesületben. Gyógyászat 4, 19. 391–394.
(1864)

-á -r [SZÁSZ KÁROLY]: Duka Tivadar. Vasárna-
pi Újság 21, 25. 385–386. (1874)

HAAN LAJOS: Duka Tivadar levele Haan Lajos-
hoz. Békés Megyei Közlöny 3, 54. 3. (1876)

RÓNAY JÁCINT: Napló-töredék. Hetven év
reményei és csalódásai. Nyomtatott kézira-
tul tíz példányban. Sopron, é. n. (1884?)

DUDÁS ÖDÖN: Duka Tivadar levele (London,
1878. február 10.) A Bács-Bodrog Várme-
gyei Tört. Társulat Évkönyve 28, 3. 139–
143. (1912)

SZÁSZ KÁROLY: Dr. Duka Tivadar. Protestáns
Új Képes Naptár, 1892. 20–25.

Beszámoló Duka Tivadar beszédéről. (A Re-
formátus Ifjúsági Egyesület második köz-
gyűlése. Sárospatak, 1892. május 5.) Sáros-
pataki Lapok 11, 20. 467–468. hasáb (1892)

SZINNYEI JÓZSEF: Duka Tivadar. In SZINNYEI
JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. II.
kötet. Hornyánszky Viktor, Bp. 1893. 1123–
1125. hasáb

Beszámoló Duka Tivadar angol nyelvű beszé-
déről. (Simmelweis emlékünnepe, 1894.
szeptember 2.) Orvosi Hetilap 38, 35. 441
(1894)

Duka Tivadar adománya a Sárospataki Főis-
kola Könyvtára javára. Sárospataki Lapok
16, 22. 363. (1897)

MTA tagajánlások. Bp. 1900. 35 old.

Duka Tivadar aranylakodalma. Vasárnapi
Újság 52. 863. (1905)

Dr. Theodore Duka. (Obituary.) The Times
1908. május 10.

Duka Tivadar. Vasárnapi Újság 55. 20. 393–
394. (1908)

The Late Dr. Theodore Duka. Bournemouth
Visitors Directory 1908. május 16.

Dr. Duka Tivadar (1825–1908). Sárospataki
Református Lapok 4, 20. 203–204. (1908)

Theodore Duka. The Lancet 1908. 1. 1520–
1521.

SCHÄCHTER MIKSA: Duka Tivadar. Gyógyászat
48, 22. 369–370. (1908)

HORVÁTH GÉZA: Megemlékezés Duka Tivadar tiszteleti tagról. Akadémiai Értesítő 36, 12. 341–344. (1925)

GULYÁS PÁL: Duka Tivadar. In GULYÁS PÁL: Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. VI. Bp. 1944. 346–348.

BERNDORFER ALFRÉD: Tivadar Duka, a Hungarian physician in India in the middle of the 19th century. Indian Journal of the History of Medicine 3, 2. 1–7. (1958)

BODOLAY GÉZA: Irodalmi diáktársaságok. 1785–1848. Akadémiai Kiadó, Budapest 1963.

MAJOR ISTVÁN: Honvédelményeim 1848–49-ből. Magvető, Bp. 1973. 102–104.

TERJÉK JÓZSEF: Kőrösi Csoma dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményében. Keleti Tanulmányok – Oriental Studies 1. Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1976. 23–68.

VIDA MÁRIA: Serving two nations: Tivadar Duka (1825–1908). Medical History in Hungary 1972. Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae, Supplementum 6. 195–216. (1972)

VIDA MÁRIA: Duka Tivadar (1825–1908). Két nemzet szolgálatában. Orvostörténeti Közlemények 24, 4. 9–23. (1978)

BENEDEK ISTVÁN: Mandragóra. 1–2. Gondolat, Bp. 1979.

BENEDEK ISTVÁN: Semmelweis. Gondolat, Bp. 1980.

PACZOLAY GYULA: A szabadságharc emigránsa, Duka Tivadar. Élet és Tudomány 42, 11. 323–325. (1987. Kép: Duka Tivadar a Bengáliai Hadsereg orvos századosi egyenruhájában.)

BÓNA GÁBOR: Kossuth Lajos kapitányai. Zrínyi, Bp. 1988. 184–185.

PACZOLAY GYULA: Duka Tivadar. Élet és Tudomány 44, 16. 482. (1989, sírja képével.)

KOSÁRY DOMOKOS: Klapka György és Duka Tivadar. In GLATZ FERENC (szerk.): A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Az MTA Történettudományi Intézete, Bp. 1993. 319–322.

HÖLVÉNYI GYÖRGY (szerk.): Rónay Jácint: Napló. Válogatás. Bp.–Pannonhalma, 1996.

THEODORE DUKA

DUKAFALVA, JUNE 22, 1825 –
BOURNEMOUTH, MAY 5, 1908

Theodore Duka, son of a county squire, was born on June 22, 1825 in Dukafalva, Sáros County, in Northern Hungary. His family was of Greek origin and settled in Hungary probably in the 12th century. He studied at the Protestant colleges of Eperjes and Sárospatak, and then law at Pest University. After a short service in the Ministry of Finance led by Lajos Kossuth in Buda, he served as an aide-de-camp of General Artur Görgey and was awarded for personal bravery in the Hungarian War of Independence, fighting the allied Austrian and Russian armies in 1848–1849. After the surrender at Világos he fled to Leipzig, Paris, and then to London.

In London he studied medicine at the St. George's Hospital, wrote two

memoirs on the 1848/49 revolution and civil war and got the medical degree at St. Andrews University in Scotland. He became a naturalized British citizen, and on the recommendation of Field-Marshal Sir John Pollock he accepted an offer to serve twenty years as Civilian Surgeon on the Establishment of the Bengal Presidency in the Royal Bengalian Army. He arrived in Calcutta in January 1854.

He served in Comilla where he established a hospital for the local population, then at Monghyr, Simla, Patna, and finally in Darjeeling, retiring in 1874 as Lieutenant-Colonel. While in India, he collected all available data on the noted Hungarian researcher of Tibet, Alexander Csoma de Körös (Csomakörös 1784? – Darjeeling 1842), author of a Tibetan-English Dictionary and a Tibetan Grammar. Further he sent several papers to Hungarian journals, pres-

ents to museums in Pest and Kolozsvár and translated parts of the Gulistan from Persian into Hungarian.

After retiring he settled with his family in London and in his home at 55 Nevern Square he welcomed many Hungarian visitors including General Görgey and Ferenc Liszt. He published the "Life and Works of Alexander Csoma de Körös" in English and in Hungarian in 1885, wrote papers on medical and Oriental subjects, on Semmelweis and Görgey, the Brahui language and the Ural-Altaic family of languages, recommended several British and Indian scholars to become members of the Hungarian Academy of Sciences, and Hungarian ones to the Royal Asiatic Society.

He visited Hungary several times, e.g. in 1885 he was the chairman of the Section of Tropical Diseases at the International Medical Congress in Budapest. In 1890 he represented the British and Foreign Bible Society at

the celebrations marking the 300th anniversary of the publication of the first complete Hungarian translation of the Bible in Vizsoly. His contribution was instrumental in realizing a revised version of this translation too. – He gave several memorial lectures at the Hungarian Academy of Sciences as well.

He was member of the governing body of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, the British and Foreign Bible Society, the St. George's Hospital, Chairman of the London Hungarian Association. He was decorated with the silver Sémelweis Medal, he was Knight of the Iron Crown, became Honorary Dr. Phil. of Budapest University and Member of the Hungarian Academy of Sciences.

His tireless work was supported very much by his wife, Anna Jane Taylor, daughter of the Rev. Charles Taylor D. D. of Oxford, Chancellor of

the Diocese of Hereford, whom he married in 1855 in Calcutta. She was his most devoted helper and the bravest comrade all through his life.

He lived his last two years in Bournemouth (South England), where he died on May 5, 1908, leaving his wife and two sons behind. His grave is in the East Cemetery, in Bournemouth-Boscombe, Pokesdown.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó Rt. ügyvezető igazgatója
Nyomdai előkészítés: Kármán Tamás
A nyomdai munkálatokat
az Akadémiai Nyomda Kft. végezte
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos
Martonvásár, 1998
Felelős szerkesztő: Tárnok Irén
Műszaki szerkesztő: Gábor Péter
Kiadványszám: A-97-81
Megjelent 4,50 (A/5) fv + 1 oldal melléklet
terjedelemben